

Izidor Kršnjavi kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu - reformator školstva i graditelj škola

Tošić, Hana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:954893>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**IZIDOR KRŠNJAVI KAO PREDSTOJNIK ODJELA ZA
BOGOŠTOVLJE I NASTAVU – REFORMATOR ŠKOLSTVA
I GRADITELJ ŠKOLA**

Diplomski rad

Hana Tošić

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**IZIDOR KRŠNJAVI KAO PREDSTOJNIK ODJELA ZA BOGOŠTOVLJE I
NASTAVU – REFORMATOR ŠKOLSTVA I GRADITELJ ŠKOLA**

Diplomski rad

Hana Tošić

Mentor: dr. sc. Štefka Batinić

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. METODOLOGIJA	3
3. KULTURNO-POVIJESNI KONTEKST	5
3.1. Prvi školski zakon.....	7
3.2. Prema drugom školskom zakonu.....	8
4. IZIDOR KRŠNJAVI – ŽIVOT I DJELO.....	9
5. DJELOVANJE PRIJE PREDSTOJNIŠTVA	12
5.1. Profesura povijesti umjetnosti	13
5.2. Osnivanje Društva umjetnosti	15
5.3. Osnivanje Muzeja za umjetnost i obrt	17
5.4. Osnivanje Obrtne škole	18
5.5. Ravnateljstvo u Strossmayerovoj galeriji	20
6. PREDSTOJNIŠTVO U ODJELU ZA BOGOŠTOVLJE I NASTAVU (1891–1896.)....	21
6.1. Pučke škole	22
6.2. Zemaljski zavod za gluhoonijeme u Zagrebu.....	26
6.3. Zemaljski zavod za odgoj slijepo djece u Zagrebu.....	27
6.4. Ženski licej	28
6.5. Realne gimnazije	32
6.6. Stručne škole.....	34
6.6.1. Šegrtske škole.....	34
6.6.2. Nautička škola u Bakru.....	36
6.6.3. Kraljevska zemaljska ženska stručna škola u Zagrebu.....	37
6.6.4. Više trgovačke škole.....	37

6.7. Visoko obrazovanje	38
6.8. Škologradnja	40
6.8.1. Školski forum	41
6.8.2. Gimnazija na Sušaku	42
6.8.3. Viša pučka škola u Novoj Gradiški	43
6.8.4. Viša pučka škola u Karlovcu	44
6.8.5. Škole u Gospiću	44
7. ZAKLJUČAK	46
8. LITERATURA	48

Izidor Kršnjavi kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu – reformator školstva i graditelj škola

Sažetak

Rad se bavi životom i djelovanjem Izidora Kršnjavoga u kontekstu reorganizacije školstva krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj. Cilj mu je predstaviti reforme koje je Kršnjavi donio na polju osnovnih, srednjih i stručnih škola te visokog obrazovanja krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj. Osim toga, predstavljena su i njegova novopodignuta prosvjetna graditeljska ostvarenja. Kršnjavi je i prije mandata ministra bio usmjeren unaprjeđenju kulture i školstva u Hrvatskoj što se očituje u osnivanju Društva umjetnosti, Muzeja za umjetnost i obrt, Obrtne škole, Katedre za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te otvaranju Strossmayerove galerije. Njegova najveća postignuća su nastala pak tijekom njegovog predstojništva u Odjelu za bogoštovlje i nastavu. On je reformirao pučke škole, utemeljio je Zemaljski zavod za gluhoonijeme i Zemaljski zavod za odgoj slijepice djece u Zagrebu, osnovao je Ženski licej kao žensku srednju školu koja se temelji na modernim jezicima. Uveo je i realne gimnazije kao tip jedinstvene srednje škole čime je osigurao osposobljavanje učenika za nastavak školovanja na sveučilištu. Proveo je reviziju i reorganizaciju stručnih škola te je proveo niz reformi na području visokog obrazovanja čime je povećao znanstvene i profesionalne standarde u Hrvatskoj. Osim toga, tijekom predstojništva je dao izgraditi ili obnoviti preko devedeset školskih zgrada diljem Hrvatske, a na njima je većinom angažirao arhitektonski biro Ludwig & Hülsner. Među najznačajnija graditeljska ostvarenja Kršnjavoga izdvajaju se: Školski forum u Zagrebu, Gimnazija na Sušaku, Viša pučka škola u novoj Gradiški, Viša pučka škola u Karlovcu te škole u Gospiću. Ostavština Kršnjavoga na polju umjetnosti i kulture u Hrvatskoj je iznimno bogata zbog čega se on nerijetko naziva najuspješnijim ministrom u povijesti hrvatske prosvjete i kulture.

Ključne riječi: Hrvatska, Izidor Kršnjavi, kultura, reforma, školstvo, 19. stoljeće

Izidor Kršnjavi as head of the Department of Worship and Education – educational reformer and school builder

Abstract

The thesis deals with the life and activities of Izidor Kršnjavi in the context of the reorganization of education at the end of the 19th century in Croatia. Its goal is to present the reforms that Kršnjavi brought in the field of primary, secondary and vocational schools, as well as higher education in Croatia at the end of the 19th century. In addition, his newly erected educational construction achievements were also presented. Even before his term as minister, Kršnjavi was focused on the improvement of culture and education in Croatia, which is reflected in the founding of the Society of Arts, the Museum of Arts and Crafts, the Craft School, the Department of Art History at the Faculty of Philosophy in Zagreb, and the opening of the Strossmayer Gallery. His greatest achievements were made during his tenure in the Department of Divine Worship and Teaching. He reformed public schools, founded The National Institute for the Deaf and Dumb and the National Institute for the Education of Blind Children in Zagreb, founded the Women's Lyceum as a women's high school based on modern languages. He also introduced real gymnasiums as a type of unique secondary school, which ensured the training of students to continue their education at the university. He carried out the revision and reorganization of vocational schools and carried out a series of reforms in the field of higher education, which increased scientific and professional standards in Croatia. In addition, during his presidency, he had more than ninety school buildings built or renovated throughout Croatia, most of which he engaged the architectural firm Ludwig & Hülssner. Among the most significant architectural achievements of Kršnjavi stand out: the School Forum in Zagreb, the Gymnasium in Sušak, the Folk High School in Nova Gradiška, the Folk High School in Karlovac and the schools in Gospić. Kršnjavi's legacy in the field of art and culture in Croatia is extremely rich, which is why he is often called the most successful minister in the history of Croatian education and culture.

Key words: Croatia, culture, Izidor Kršnjavi, reform, school system, 19th century

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada odnosi se na djelovanje Izidora Kršnjavoga u kontekstu njegove uloge u reorganizaciji školstva krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj. Navedena tema odabrana je prvenstveno jer se iznimno malo znanstvenih i stručnih radova bavi upravo Kršnjavim u kontekstu hrvatskog školstva, dok je većina njih posvećena isključivo njegovim političkim težnjama, umjetničkim i graditeljskim ostvarenjima te literarnoj djelatnosti. Ovim radom, koji spada u područje opće i nacionalne povijesti pedagogije, dobit će se uvid u reforme koje se događaju na području školstva krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj – reforme na polju osnovnih, srednjih i stručnih škola te visokog obrazovanja. Osim toga, dobit će se uvid i u graditeljska ostvarenja Kršnjavoga u vidu novopodignutih škola u Hrvatskoj.

Rad je podijeljen u tri glavne cjeline. Na početku teorijske razrade predstaviti će se kulturne, društvene i političke prilike u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Prvu polovicu 19. stoljeća obilježilo je zaostajanje Hrvatske za ostalim zemljama u Monarhiji u gospodarskom i kulturnom pogledu. Događaj koji je odigrao prekretnicu u razvoju Hrvatske bila je Hrvatsko-ugarska nagodba koja je sklopljena 1868. godine. Njome je Hrvatska dobila samostalnost u upravi, sudstvu i školstvu što je pogodovalo daljnjoj modernizaciji Hrvatske i donošenju prvog školskog zakona. U ovom dijelu rada biti će riječ i o otporu Hrvatsko-ugarskoj nagodbi te o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri. Razmatrat će se i događaji koji su pogodovali donošenju drugog školskog zakona kao i dolazak Kršnjavoga na hrvatsku političku scenu.

Nadalje, predstaviti će se životopis Izidora Kršnjavoga. Prezentirat će se njegovo osnovno, srednjoškolsko i sveučilišno obrazovanje kao i daljnje školovanje na doktorskom studiju. Bit će riječ i o njegovim interesima, težnjama te najvećim uzorima. Ukratko će se istaknuti njegove službe i pozicije u hrvatskim institucijama te ostvarenja na području prosvjete i kulture koje će se detaljno obrađivati u nastavku rada.

Osim životopisa Kršnjavoga, izdvojit će se njegovo djelovanje prije predstojništva u Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Ono je bilo obilježeno kretanjem u kulturnim krugovima, stvaranjem prijateljskih veza i političkih odnosa. U ovom periodu Kršnjavi osniva i važne kulturne institucije na području Hrvatske – Društvo umjetnosti, Muzej za umjetnost i obrt i Obrtnu školu što će se detaljno predstaviti. U ovome će dijelu biti riječ i o njegovoj profesuri na Filozofskom fakultetu te njegovu ravnateljstvu u Strossmayerovoj galeriji.

Glavni dio diplomskog rada posvećen je djelovanju Kršnjavoga u razdoblju predstojništva Vladina odjela za bogoštovlje i nastavu od 1891. do 1896. godine. Fokus je na njegovim mislima, idejama o školstvu te njihovoj implementaciji u osnovno, srednje i visoko školstvo. Predstaviti će se njegova reforma pučkih škola, utemeljenje Zemaljskog zavoda za gluhoonijeme i Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu te njihov program. Razmotriti će se i okolnosti oko osnutka ženskog liceja te realnih gimnazija. Predstaviti će se i pitanje stručnih škola te njihova revizija i reorganizacija, kao i reforma Kršnjavoga na području visokog obrazovanja. Na kraju rada istaknut će se njegova najvažnija prosvjetno-graditeljska ostvarenja.

2. METODOLOGIJA

Prema klasifikaciji autora Mužića istraživanja odgoja i obrazovanja se dijele s obzirom na primjenjivost istraživanja, prema pristupu, prema mjestu prikupljanja podataka i prema vremenu istraživane pojave (Mužić, 2004). Ovaj rad prema primjenjivosti istraživanja spada u fundamentalna, odnosno temeljna (teorijska) istraživanja jer se njime postižu nova saznanja o određenoj problematici istraživanja. Također, ovo istraživanje se ne može direktno primijeniti u odgojno-obrazovnoj praksi, ali se ono može povezati s drugim znanstvenim disciplinama poput povijesti i povijesti umjetnosti. Prema pristupu, ovo istraživanje je transverzalno, jer kao što opisuje Mužić (2004), njime se istražuje presjek pojave u određenom vremenu. U ovom konkretnom slučaju istražuje se djelovanje Izidora Kršnjavoga krajem 19. stoljeća na polju hrvatskog školstva. S obzirom na mjesto prikupljanja podataka, ovo istraživanje je neempirijsko jer se istraživanje vrši izvan prakse, na pisanim izvorima, odnosno analizom dokumentacije (Mužić, 2004). Naposljetku, prema vremenu istraživane pojave, ovo istraživanje pripada istraživanju povijesti odgoja i obrazovanja. Istraživanjem djelovanja Kršnjavoga, može se dobiti uvid u reforme koje su donesene krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj, a tiču se osnovnoškolskog, srednjoškolskog i visokog obrazovanja. Ovo se istraživanje može koristiti u budućnosti kao sekundarni izvor prilikom istraživanja povijesti reforma školstva ili komparacije nekadašnjih i današnjih škola u Hrvatskoj, kao i njihove komparacije s drugim reformama u europskim zemljama u to vrijeme.

Instrument istraživanja bio je rad na dokumentaciji. To nije neuobičajeno jer se taj postupak koristi najčešće upravo na povijesnim istraživanjima kao što je ovo (Mužić, 2004). U prikupljanju podataka za rad, primarni fokus je bio na primarnim izvorima, za koje Cohen, Manion i Morrison (2007) smatraju da su pokretačka snaga povijesnih istraživanja, a konzultirali su se i sekundarni izvori koji se koriste u nedostatku primarnih podataka kao njihova dopuna. Primarni izvori koji su se koristili u ovom radu su rukopisi Izidora Kršnjavoga, izvorni zakoni i statuti koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zagrebu u fondu Izidor Kršnjavi signature HR-HDA-804. Također, među primarne izvore koji su korišteni ubrajaju se i memoari Kršnjavoga koji su sabrani u knjizi *Iza kulisa hrvatske politike* te brošurice *Osnutak srednje škole za ženske* i *Primjedbe uz „Načela o uredjenju srednjih škola*

u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“ uz „Nacrt zakona o narodnim školama u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“. Pri izradi rada korišteno je i mnoštvo sekundarnih izvora. Kulturno-povijesni kontekst većim je dijelom oblikovan prema povijesnoj literaturi: Macan, T. (1992) *Povijest hrvatskog naroda* i Pavličević, D. (2000) *Povijest Hrvatske*. U oblikovanju središnjeg dijela rada najviše su poslužile knjige iz povijesti pedagogije poput Cuvaj, A (1912, 1913) *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. 4 i 10.* i Franković, D. (1958) *Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj*. Među važnim sekundarnim izvorima potrebno je izdvojiti i znanstvene članke koji su sabrani u zborniku *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, a o kojim se točno člancima radi, detaljno je navedeno na kraju rada u literaturi. Potrebno je izdvojiti i knjigu Olge Maruševski (1986) *Iso Kršnjavi kao graditelj: Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj* te članke Ide Ograjšek Gorenjak (2006, 2007) koja detaljno piše o reformama obrazovnog sustava u Hrvatskoj, a posebice pažnju posvećuje utemeljenju Ženskog liceja u Zagrebu. Naposljetku je potrebno izdvojiti i znanstvene radove Žarke Vujić (1991, 1993, 1995, 2009) koji se bave muzealnom djelatnosti u Hrvatskoj, a poslužili su formiranju šire slike djelovanja Kršnjavoga. Osim ovih sekundarnih izvora, korišteni su i brojni drugi znanstveni radovi, članci i knjige koji su navedeni u popisu literature na kraju rada. Prvotno su se iščitavali primarni izvori iz kojih su se izdvojili najbitniji podaci koji su zatim nadopunjeni i dodatno pojašnjeni nakon proučavanja sekundarne literature.

3. KULTURNO-POVIJESNI KONTEKST

Početak 19. stoljeća hrvatske su zemlje gospodarski zaostajale u odnosu na ostale zemlje u Monarhiji. Vladalo je siromaštvo, slaba poljoprivredna proizvodnja, porezi su konstantno rasli, a industrija se tek počela razvijati. Trgovina među hrvatskim zemljama je također bila otežana zbog nepostojanja prometnog sustava. Austrijske i mađarske vlasti podizale su željezničke prometnice isključivo u skladu s vlastitim interesima i potrebama. Oni su poduzimali sve mjere kako ne bi došlo do gospodarskog razvoja i sjedinjenja Hrvatske. Nisu ulagali financijska sredstva u hrvatske zemlje, zabranili su slobodan politički život te su podržavali bilo kakve pokrete koji su bili usmjereni sprječavanju razvitka hrvatskog naroda (Macan, 1992).

Do Austro-ugarske nagodbe 1867. godine, hrvatske su se zemlje nalazile u sklopu Habsburške Monarhije, nakon čega dolazi do uspostave dvojne države, Austro-Ugarske Monarhije (Pavličević, 2000). U Dvojnoj Monarhiji „austrijski dio je bio carevina, ugarski dio kraljevina, a Franjo Josip I. i car i kralj“ (Pavličević, 2000, 272). Osim što im je bio zajednički kralj, odnosno car, zajednički su im bili i vanjski poslovi, vojska te financije (Macan, 1992). U novoj državi, Dalmacija, Istra, kvarnerski otoci, Boka Kotorska i Vojna krajina stavljene su pod Austriju, a Hrvatska i Slavonija pod Ugarsku (Goreta, 2018). Ban Levin Rauch kao predstavnik Hrvatske, unionistički (mađaronski) orijentiran, 1868. godine vodio je pregovore s Mađarima uslijed čega je došlo do ustanovljenja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvatska je dobila samostalnost u unutarnjim poslovima: u zakonodavstvu, pravosuđu, upravi, bogoštovlju i školstvu. Na čelu hrvatske uprave nalazila se Zemaljska vlada (Macan, 1992). Zajednički su im bili poslovi financija, poljodjelstva, trgovine i obrane, a za njih je bio zadužen Sabor svih kraljevina Ugarske u koji i Hrvatska šalje svoje izaslanstvo. Nagodbom je bio dopušten hrvatski jezik u službenoj uporabi kao i hrvatska zastava (Pavličević, 2000). Osim toga, hrvatski ban je bio podređen ugarskom predsjedniku te ga je on morao imenovati (Macan, 1992). Najveće nezadovoljstvo nagodbe je predstavljao segment kojim je definirano da Rijeka neposredno pripada Ugarskoj (Pavličević, 2000). Unatoč tome, Hrvatsko-ugarska nagodba označila je velik korak za Hrvatsku jer je njome ona priznata kao „posebna državna jedinica“ (Pavličević, 2000, 273).

To je bilo vrijeme važnih kulturnih i političkih događaja na hrvatskoj sceni. Veliku ulogu u kulturnoj i političkoj djelatnosti u to vrijeme imao je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer koji je bio član Narodne stranke (Pavličević, 2000). Članovi Narodne stranke bili su bogati intelektualci, sveučilišni profesori, više svećenstvo i visoki činovnici koji su bili vođeni jugoslavenskom ideologijom. Najveću ulogu u toj generaciji je imao upravo Strossmayer koji je nastojao zahtjeve hrvatskog narodnog preporoda provesti u djelo. On je bio svojevrsni mecena hrvatske umjetnosti, podupirao je hrvatske umjetnike i intelektualce te je oformio krug bliskomišljenika (Maruševski, 1986). Godine 1867. utemeljio je Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (JAZU) u Zagrebu koju je zamislio kao krovnu instituciju znanstvenih i kulturnih djelatnosti svih Južnih Slavena. Na čelo Akademije postavljen je Franjo Rački, Strossmayerov prijatelj i suradnik koji je također bio jugoslavenski orijentiran (Pavličević, 2000).

Razdoblje 60-ih i 80-ih godina 19. stoljeća bilo je ujedno i razdoblje širenja hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji i Istri. U Dalmaciji su bile dvije skupine ljudi – oni koji su bili za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom te oni koji su težili uspostavi autonomne pokrajine Dalmacije. Za prvu opciju su bili narodnjaci, a za drugu autonomaši, članovi talijanaške stranke. Pristaše sjedinjenja Dalmacije i Hrvatske usmjeravali su se na podizanje narodne svijesti (Macan, 1992). To su činili putem „pohrvaćivanja javnog života, tj. borbom za uvođenje hrvatskog jezika u škole, urede i sudove“ (Macan, 1992, 309). Godine 1862. narodnjaci su pokrenuli dvojezični časopis *Narodni list-Il Nazionale* s ciljem širenja hrvatskih ideja i okupljanja njezinih pristaša (Macan, 1992). Osnivali su i čitaonice te utemeljili *Maticu dalmatinsku* koja je izdavala narodno-prosvjetiteljske knjige na hrvatskom jeziku. Kada je Narodna stranka 1882. godine dobila većinu u splitskoj općini, završio je hrvatski narodni preporod u Dalmaciji. Slični su se događaji odvijali i u Istri. Ondje su nositelji narodnog preporoda bili katolički svećenici. Oni su s ciljem širenja nacionalne svijesti osnivali čitaonice na hrvatskom jeziku te su izdavali list *Naša sloga* na hrvatskom jeziku. Za završetak narodnog preporoda u Istri uzima se otvaranje pazinske gimnazije 1899. godine te osnivanje *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru* (Pavličević, 2000).

Hrvatsko-ugarskoj nagodbi protivili su se članovi narodnjačke i pravaške stranke. Ban Rauch proglasio je otpor Nagodbi kaznenim djelom. Hrvatska narodna stranka kao neizravan otpor Nagodbi, pokrenula je časopis *Zatočnik* u kojem je prozivala unioniste, poglavito bana zbog mita kojeg je primio prilikom isušivanja Lonjskog polja. Ban je naposljetku bio prisiljen dati ostavku. Eugen Kvaternik, koji je bio jedan od utemeljitelja Stranke prava, pokušao je 1871. godine podignuti bunu u Vojnoj krajini s ciljem njezinog pripojenja Hrvatskoj. Taj je pokušaj nakon tri dana ugašen, ali je već iste godine započelo vraćanje Vojne krajine Hrvatskoj. Unatoč tome, narodnjaci i pravaši su se i dalje protivili Nagodbi zagovarajući njezinu reviziju što se i dogodilo 1873. godine (Pavličević, 2000). Hrvatskoj se povećao iznos troškova za unutarnju upravu, a za bana je izabran hrvatski književnik i političar Ivan Mažuranić, „prvi ban neplemić, nazvan stoga *banom pučaninom*“ (Pavličević, 2000, 280). On je nastojao unaprijediti i modernizirati Hrvatsku u gospodarskom, kulturnom, upravnom i prosvjetnom pogledu što je na kraju i uspio (Pavličević, 2000). Modernizirao je sudstvo u Hrvatskoj, modernizirao je krivično i kazneno pravo, zakonom je regulirao uređenje zadruga, slobodu tiska, pravo na okupljanje, ravnopravnost Židova, osnovao je brojne kulturne i znanstvene ustanove i društva, proveo je reformu školstva te je donio prvi školski zakon (Goreta, 2018).

3.1. Prvi školski zakon

Mažuranić je 1874. godine donio prvi zakon o pučkom školstvu pod nazivom *Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandijah u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Goreta, 2018, 238). Za izradu nacrtu Zakona bio je zadužen tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Pavao Muhić te njegov savjetnik Janko Jurković. Nacrt zakona prihvatio je Sabor te ga je potvrdio car. Stupio je na snagu sljedeće, 1875. godine. Novim zakonom ukinuta je razlika između seoskih i gradskih škola te je uvedeno obavezno i besplatno školovanje za svu djecu (Goreta, 2018). Prema novom zakonu, pučke škole se dijele na opće pučke i građanske škole, a mogu biti javne ili privatne. Škole mogu biti i konfesionalne koje osnivanju crkvene općine. Nastavni jezik u pučkim školama je hrvatski, a knjige i nastavnu osnovu za škole propisuje Zemaljska vlada. Opće pučke škole morale su se osnovati u svim mjestima i gradovima koji su imali barem 3000 stanovnika. One su trajale četiri godine te su bile

obavezne za sve učenike. U njima je mogao predavati jedan do četiri učitelja, a učiteljice su mogle predavati samo ženskoj djeci te u prvom i drugom razredu muških i mješovitih škola (Franković, 1958). Nakon završetka opće pučke škole, učenici su mogli nastaviti školovanje na „višim učilištima, strukovnim tečajevima, građanskim školama ili opetovnicama“ (Goreta, 2018, 240). Opetovnice su trajale dvije godine te su bile obavezne za sve učenike koji nakon završetka opće pučke škole nisu nastavljali školovanje na višim učilištima ili strukovnim tečajevima (Gaćina Škalamera, 2014). U njima su učenici proširivali znanja koja su bila vezana uz praktični život (Goreta, 2018). Građanske su škole (ženske i muške) trajale minimalno tri godine te su u njima učenici nastavljali pučko obrazovanje koje je bilo usmjereno prema obrtu, trgovini i gospodarstvu. Preparandije (muške i ženske) bile su financirane od strane države. Trajale su tri godine, a u njima su se obrazovali budući učitelji i učiteljice pučkih škola. Uz preparandiju je trebala biti opća pučka škola odnosno vježbaonica za praktične vježbe budućih učitelja i učiteljica. Nakon završetka školovanja na preparandiju, polaznici su morali teorijski i praktično polagati ispite iz svih predmeta pred stručnom komisijom. U građanskim školama i preparandijama učenice nisu imale predmete poput gospodarstva i obrta koje su imali učenici, već su imale predmete poput kućanstva i ženskog ručnog rada. Novost ovog školskog zakona je bila ta što je uveden stručni nadzor u školama. Svaka školska općina je morala imati općinski školski odbor. Zemaljska vlada bila je zadužena za imenovanje županijskih školskih nadzornika i učitelja. Novim zakonom uvedene su i jednake plaće za učitelje i učiteljice. Nakon donošenja ovog zakona, izgrađene su nove školske zgrade, školama su nabavljena učila, broj učitelja je krenuo rasti kao i broj učenika u pučkim školama (Franković, 1958).

3.2. Prema drugom školskom zakonu

Mažuranića je na banskoj poziciji naslijedio unionist Ladislav Pejačević 1880. godine kako bi se napokon riješilo pitanje sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom. To se konačno dogodilo 1881. godine. Pejačevićovo banovanje bilo je obilježeno snažnom mađarizacijom Hrvatske. U više gradova u Hrvatskoj bili su postavljeni grbovi s mađarskim natpisima koji su Hrvatsko-ugarskom nagodbom zabranjeni. Ono je uzrokovalo nemire i protumađarske pokrete diljem Hrvatske zbog čega je Pejačević prisiljen dati ostavku. Na

mjesto bana došao je grof Dragutin Khuen Héderváry koji je otvoreno zastupao mađarske ideje (Pavličević 2000). Ostao je u negativnom sjećanju u Hrvatskoj. „Značajke njegova banovanju jesu progoni i tamnice, otpuštanje s posla, nasilje na izborima, gušenje slobode riječi i tiska, gospodarsko iskorištavanje i kršenje odredaba Hrvatsko-ugarske nagodbe“ (Macan, 1992, 321). Tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, Ivan Vončina, ponukao je Izidora Kršnjavoga da se kandidira u Hrvatski sabor na listi Narodne stranke koja je tada promijenila svjetonazor prema Khuenovoj promađarskoj politici (Artuković, 2006). Naposljetku je Kršnjavi izabran u Hrvatski sabor u periodu od 1884. do 1887. godine. Stupivši u Sabor, stupio je i u saborski školski odbor zbog čega se bavio brojnim školskim pitanjima (Cuvaj, 1912). On je doprinio drugom školskom zakonu iznoseći vlastita stajališta o reformi školstva. O drugom školskom zakonu biti će više riječi u dijelu rada o pučkim školama.

Iako je ban Héderváry već 1884. godine htio Kršnjavoga postaviti na poziciju predstojnika (ministra) Odjela za bogoštovlje i nastavu, njegovo imenovanje je uslijedilo tek 1891. godine. Na ministarskoj je poziciji Kršnjavi bio do 1896. godine (Vukičević, 2015).

4. IZIDOR KRŠNJAVI – ŽIVOT I DJELO

Izidor (Isidor, Iso) Kršnjavi (*Hrvatski biografski leksikon*) rođen je 22. travnja 1845. godine u Našicama. Imao je dva brata – Dragutina, koji je bio kotarski predstojnik u Đakovu, Ignaca, koji je bio ravnatelj muške učiteljske škole u Petrinji (1854–1900.) i sestru Olgu koja je rano umrla. Imao je dva braka. S prvom ženom, Wilhelminom Marijom Froschl, s kojom se oženio 18. studenog 1872., imao je dvoje djece – Ružu i Bogdana (Maruševski, 1986). Sa Štefom Iskrom, hrvatskom spisateljicom i profesoricom u ženskoj realnoj gimnaziji (Kršnjavi, 1986), s kojom se oženio 16. studenog 1919. godine, nije imao djece. Kršnjavi je osnovnoškolsko obrazovanje i dva razreda gimnazije završio kod franjevaca u Našicama i Požegi (Maruševski, 1986). Srednjoškolsko obrazovanje nastavio je u gimnaziji u Zagrebu nakon čega je maturirao u njemačkoj krajiškoj gimnaziji u Vinkovcima 1863. godine (Kršnjavi, 1986). Namjeravao je otići u samostan kako bi se obrazovao za profesora, ali ga nisu primili.

Godine 1863. dobio je učiteljsko pripravništvo te je postao namjesni učitelj u osječkoj gimnaziji gdje je predavao njemački jezik, filozofiju, povijest i stenografiju do 1866. godine (Maruševski, 1986).

Godine 1866. upisao je povijest, povijest umjetnosti i filozofiju na Sveučilištu u Beču (Maruševski, 1986). Kao predsjednik hrvatskog đlačkog društva *Velebit* nastojao je ujediniti hrvatsko i srpsko đlačko društvo u Beču (Kršnjavi, 1986). Pred kraj studija, 1868. godine, upisao je Akademiju likovnih umjetnosti u Beču. Između 1872. i 1878. godine boravio je u Beču, Münchenu i Italiji gdje je proučavao umjetnine u galerijama, upoznao tamošnje slikare, a od njih je učio i u njihovim je ateljeima slikao (Maruševski, 1986). U Rimu se susreo s biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom s kojim se počeo intenzivno družiti (Kršnjavi, 1986). Sa Strossmayerom se Kršnjavi upoznao već 1869. godine u Đakovu tijekom razgledavanja Galerije đlakovačkog dvora (Damjanović, 2008). Prepoznavši slikarski talent Kršnjavoga, Strossmayer je od njega naručio dvije sakralne slike za crkvu u Gorjanima te jednu sakralnu sliku za crkvu sv. Marka u Zagrebu. Unatoč slikarskom talentu, Kršnjavi nije imao velike materijalne koristi od slikarstva. Na nagovor Strossmayera odustao je od slikarske profesije te je prihvatio njegov prijedlog profesure povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (Kršnjavi, 1986).

Godine 1877. kralj je službeno Kršnjavoga imenovao izvanrednim profesorom povijesti umjetnosti i klasične umjetničke arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1879. osnovao je Društvo umjetnosti, 1880. godine osnovao je Muzej za umjetnost i obrt, a 1882. godine osnovao je Obrtnu školu (Maruševski, 1986). S ciljem populariziranja pučkog obrta, u samostanu sestara milosrdnica držao je predavanja o tekstilnoj umjetnosti, reformirao je ručni rad, a u zgradi Akademije organizirao je izložbu seljačkog tkanja i veziva. Građu za navedenu izložbu prikupio je putujući Slavonijom i Srijemom uslijed čega je napisao i svoje putopisno djelo *Listovi iz Slavonije* (Kršnjavi, 1986). Hrvatska djela narodnog obrta propagirao je i na međunarodnoj izložbi u Trstu 1883. godine te Budimpešti 1885. godine (Vujić, 1995). Godine 1883. imenovan je ravnateljem Strossmayerove galerije u trajanju od pet godina. Sljedeće je godine dobio posebno odlikovanje viteškim križem reda

Franje Josipa I. zbog osnivanja Obrtne škole. Od organiziranja hrvatskog paviljona na izložbi u Budimpešti, Kršnjavi se udaljio od Strossmayera približivši se mađaronskoj politici Khuena Hédervárijia. Kao član mađaronske Narodne stranke 1884. godine izabran je u Brodskom kotaru u Sabor (Maruševski, 1986). Iako ga mnogi nisu favorizirali u to vrijeme upućujući mu brojne kritike, Kršnjavi (1986) piše da je „snosio sve nepravedne podvale mirne savjesti s elegantnom rezignacijom, noseći u duši tek jedan cilj: napredak naroda svoga, a po njemu napredak čovječanstva“ (Kršnjavi, 1986., 5). Iz navedenog je vidljivo da je Kršnjavi, unatoč političkoj nedosljednosti, bio veliki domoljub i da je uistinu htio uzdignuti Hrvatsku na europsku razinu. Svega nekoliko dana nakon što je izabran u Sabor, smijenili su ga s pozicije ravnatelja Strossmayerove galerije. Tada je prijateljstvo između Strossmayera i Kršnjavoga u potpunosti završilo (Kršnjavi, 1986). Od 1886. do 1891. godine studirao je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Beču, a doktorirao je 2. svibnja 1891. godine u Grazu (Maruševski, 1986).

U ljeto 1891. godine, s ciljem proučavanja pučkih, obrtnih i gospodarskih škola, boravio je u Danskoj, Norveškoj i Švedskoj (Maruševski, 1986). Krajem iste godine, 26. studenog, imenovan je predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade (Maruševski, 1986, 28). U početku predstojništva, glavni mu je cilj bio osigurati financijska sredstva za izgradnju školskih zgrada i zgrada znanstvenih ustanova, što je u konačnici i ostvario. Tijekom predstojništva izgradio je ili obnovio preko devedeset školskih zgrada i devedeset crkvi diljem Hrvatske (Kršnjavi, 1986). Reorganizirao je nakladu školskih knjiga, uredio je vladinu zgradu za bogoštovlje i nastavu, osnovao je Graditeljsku školu u okviru Obrtne škole, utemeljio je žensku srednju školu modernih jezika (Ženski licej) i žensku stručnu školu, uveo je realne gimnazije i utemeljio je školu za gluhe i slijepe. Proveo je niz reformi srednjoškolskog obrazovanja: reformirao je sustav trgovačkih škola, reformirao je Nautičku školu u Bakru, reorganizirao je žensku stručnu školu (Kršnjavi, 1986). Na polju visokog obrazovanja proveo je reforme po pitanju povisivanja plaća sveučilišnim profesorima, definiranja fiksne školarine studenata (Kršnjavi, 1986), osnovao je nove katedre te je osamostalio nastavu arheologije (Maruševski, 1986, 28). Osigurao je velika financijska sredstva za kupnju knjiga i rukopisa za Sveučilišnu biblioteku, prikupio je Arheološkom

muzeju numizmatičku zbirku i Nugentovu antičku zbirku (Maruševski, 1986). Utemeljio je i *Nastavni vjesnik*, časopis u kojemu su profesori objavljivali znanstvene radove. Matici hrvatskoj osigurao je sredstva za izradu prijevoda grčkih i latinskih klasika (Kršnjavi, 1986).

Nakon što su 1896. godine studenti javno spalili mađarsku zastavu protestirajući protiv mađarske vlasti, Kršnjavi je odstupio s pozicije predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (Kršnjavi, 1986). Sljedeće ga je godine kralj imenovao javnim redovitim profesorom povijesti umjetnosti i kulture, a na toj je poziciji bio sve do umirovljenja 1918. godine (Maruševski, 1986, 28-29). Godine 1896. pristupio je Stranci prava prilikom čega je prihvatio „patriotistički zahtjev ove stranke, da se sve hrvatske zemlje sjedine pod habsburškim žezlom u jednu političku financijalno i kulturno samostalnu cjelinu“ (Maruševski, 1986, 32). Godine 1901. imenovan je članom Vještačkog povjerenstva, zadržavši time i dalje svoju zadaću po pitanju odluka o umjetnosti u zemlji (*Hrvatski biografski leksikon*). Ne smije se zanemariti ni njegova pisalačka djelatnost. Tijekom života je napisao preko 500 bibliografskih jedinica (Maruševski, 1986), većinom studija i kritika s područja likovnih umjetnosti (*Hrvatski biografski leksikon*). Umro je 3. veljače 1927. godine u Zagrebu (Maruševski, 1986).

5. DJELOVANJE PRIJE PREDSTOJNIŠTVA

Na Kršnjavoga je iznimno utjecao boravak u Italiji od 1872. do 1877. godine. Kao stipendist Zemaljske vlade, dobio je novčanu potporu kako bi se upoznao s arhitekturom, slikarstvom i kiparstvom sjeverne i srednje Italije. U Rimu je, 1875. godine, upoznao Hermana Bolléa, arhitekta koji je usko surađivao sa Strossmayerom. Baveći se pretežito slikarstvom, u Rimu je slikao ponajviše mrtvu prirodu i družio se s raznim umjetnicima i intelektualcima. Družio se s Matijom Mrazovićem, Dušanom Koturom i Rikardom Jorgovanićem (Maruševski, 1986). Zajedno su obilazili umjetničke galerije i raspravljali o mogućnosti napretka umjetnosti u Hrvatskoj (Vujić, 1991). Oni su, kao članovi Narodne strane bili okupljeni oko Strossmayera. Strossmayer je već 1875. godine sugerirao podizanje zgrade koja bi služila za izlaganje djela umjetničkog obrta te za mušku i žensku obrtnu školu (Maruševski, 1986, 39). On je u Kršnjavom vidio realizatora svojih ideja zbog čega je ostvario čvrstu vezu s njim. S

druge je strane Kršnjavi bio vezan uz Strossmayera jer je znao da će mu to pozitivno utjecati na karijeru (Maruševski, 1986). Pod utjecajem Strossmayera, Kršnjavi se odmaknuo od slikanja mrtve prirode prema programatskom slikarstvu kao dekoracije prostora. O utjecaju Strossmayera i narodnjačke stranke na slikarsku djelatnost Kršnjavoga, svjedoči njegovo preusmjeravanje na slikanje alegorija Strossmayerovih i Račkih političkih i povijesnih orijentacija: „Otvaranje našeg sveučilišta“, „Jugoslavensko narodno pjesništvo“ i „Bugarski kralj Mihael dodjeljuje sv. Metodu nalog krstiti Moravljane“ (Maruševski, 1986, 41). Strossmayer i Kršnjavi imali su blizak, prijateljski odnos, temeljen na obostranoj privrženosti. Grijak (2006) ističe kako su se oni slagali po pitanju umjetnosti te važnosti podizanja kulturnih i pedagoških ustanova koje bi bile u funkciji njezine promocije (Grijak, 2006, 56). Na nagovor i posredstvom Strossmayera, Kršnjavi se 1878. godine preselio u Zagreb i prihvatio profesuru na Filozofskom fakultetu Franje Josipa I. u Zagrebu (Maruševski, 1986). Prihvaćanje profesore i dolazak u Zagreb zasigurno je pogodovalo njegovim narednim ambicioznim projektima (Maroević, 1981). Prijateljstvo između Strossmayera i Kršnjavoga je završilo kada je Kršnjavi prešao u mađaronsku Narodnu stranku bana Khuena Hédervárijia i kandidirao se u Saboru (Grijak, 2006). Navedenim je Kršnjavi pokazao kako je bio politički nedosljedan konstantno se prilagođavajući politici koja mu u datom trenutku najviše odgovara za karijeru.

5.1. Profesura povijesti umjetnosti

Na Sveučilištu u Zagrebu do dolaska Kršnjavoga nije postojala katedra za povijest umjetnosti. Prilikom ustrojstva Sveučilišta 1874. godine ustanovljene su nove, sporedne struke, među kojima se spominju i „pomoćne znanosti povijesti s obzirom na domaću povijest i arheologiju“ (Maruševski, 1986, 104). Biskup Strossmayer je, upoznavši se bolje s Kršnjavim u Rimu, u dogovoru s banom Mažuranićem, predložio Kršnjavoga za izvanrednog profesora za sporedne predmete (Maruševski, 1986). Od 1878. godine, od kad je imenovan profesorom pa sve do 1881. godine, radio je besplatno (Alviž, Nestić, 2015).

Kršnjavi se u pedagoškom radu najviše oslanjao na principe bečkog sveučilišta koje je pohađao i u kojemu se intelektualno formirao (Maroević, 1981, 42). Na njega je utjecala

filozofija Roberta Zimmermanna te povijesna metodologija Karla von Lützowa (Maroević, 1981). Međutim, najveći uzor i osoba koja je odigrala najveću ulogu u njegovu oblikovanju, bio je bečki profesor povijesti umjetnosti Rudolf Eitelberger. On je slijedio njegova načela: kritički odnos prema politici u umjetnosti, svrhovitost, egalizaciju umjetničkog obrta i „velike umjetnosti“ (Maruševski, 1986, 12). Eitelberger je posebice naglašavao važnost povezivanja praktične nastave s teorijskom, a pri tome i važnost vježbi u muzejskim i galerijskim prostorima u kojima studenti mogu biti u neposrednom kontaktu s originalnim umjetničkim djelima ili njihovim kopijama (Alviž, Nestić, 2015, 154). U skladu s Eitelbergovim postulatima, Kršnjavi je namjeravao svoja predavanja držati i u budućoj Strossmayerovoj umjetničkoj zbirci, u zbirkama Obrtnog muzeja i na restauratorskim gradilištima (Maruševski, 1986, 106).

Prvo predavanje Kršnjavoga uslijedilo je 1878. godine pod nazivom *Znamenovanje poviesti i arheologije umjetnosti* (Alviž, Nestić, 2015, 157). Nakon uvodnog, njegova je predavanja počelo slušati preko pedeset studenata, a nakon 1880. godine njihov je broj znatno opao (Alviž, Nestić, 2015). U vremenu kada je obnašao dužnost predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, pauzirao je profesorsku karijeru. U trenutku povratka na fakultet, 1897. godine, katedra za arheologiju se osamostalila, zbog čega je počeo predavati predmet pod nazivom *Povijest umjetnosti i kulture* (Alviž, Nestić, 2015, 157). Osim što je predavao povijest umjetnosti na Mudroslovnom fakultetu, držao je predavanja i na drugim institucijama: Nadbiskupskom sjemeništu, Arheološkom muzeju, Strossmayerovoj galeriji, u samostanu sestara milosrdnica, Višoj djevojačkoj školi, itd. (Alviž, Nestić, 2015, 158).

Malo je podataka o Kršnjavom kao nastavniku, ali oni koji postoje, svjedoče da je držao interesantna predavanja, da je bio entuzijastičan i vrstan profesor te poznavatelj umjetnosti (Maroević, 1981). Prije svakog predavanja ponavljao bi sadržaj onog prethodnog. U predavanjima je nastojao zainteresirati studente tako što bi povlačio paralele između likovne umjetnosti i glazbene umjetnosti te književnosti. Uspoređivao bi povijesne događaje i običaje sa suvremenima te bi često iznosio i vlastita mišljenja s ciljem postizanja intimnijeg odnosa sa studentima (Alviž, Nestić, 2015). U nastavi je koristio fotografije i sadrene odljeve

umjetničkih djela kako bi studenti mogli bolje razumjeti gradivo. S istim je ciljem studente vodio na terenske nastave u galerije i muzeje diljem Hrvatske i u inozemstvo (Alviž, Nestić, 2015). Na sličan je način oblikovan i današnji studij povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu, u kojemu se na predavanjima koriste reprodukcije umjetničkih djela te se studente vodi na brojne terenske nastave s ciljem približavanja nastavnog gradiva. Najveći naglasak u predavanjima stavljao je na graditeljski i umjetni obrt, dok je vrlo malo sati posvetio slikarskoj ili kiparskoj djelatnosti. Sličan program bio je tada na bečkom sveučilištu, naročito kod profesora Eitelbergera (Maroević, 1981). Već je tada bila vidljiva njegova fascinacija umjetničkim obrtom koja će kasnije postati još vidljivija u vidu osnivanja Muzeja za umjetnost i obrt, Obrtne škole, izložbe narodnog obrta u zgradi Akademije te organiziranja izložbe hrvatskog, narodnog obrta na međunarodnim izložbama u Trstu i Budimpešti.

5.2. Osnivanje Društva umjetnosti

Kršnjavi je još tijekom studija u Beču došao na ideju osnivanja društva u Zagrebu koje bi za cilj imalo promicanje umjetnosti i umjetničkog obrta (Kršnjavi, 1986). U većini većih europskih gradova već su postojala slična društva. Takva društva sastojala su se od članova različitih profila – umjetnika, kulturnih i prosvjetnih radnika, istaknutih političkih ličnosti, bogatih privrednika te trgovačkih i bankarskih ustanova (Maruševski, 1986, 98). Njihova uloga bila je posredovanje između umjetnika i publike, obnova spomenika te podizanje novih spomenika s ciljem populariziranja muzejskih i galerijskih zbirki. I prije inicijative Kršnjavoga, Franjo Mücke je htio osnovati društvo za *podporu umjetnostih* koje zbog političkih okolnosti u konačnici nije osnovano (Maruševski, 1986).

Godine 1868. Kršnjavi je stigao u Zagreb i organizirao sastanak kojemu su prisustvovali mnogi uvaženi Zagrepčani (Kršnjavi, 1986). Na sastanku je prisutnima objasnio važnost i korisnost osnivanja društva, a oni su njegov prijedlog odbili. Prijedlog je odbijen jer je Kršnjavi suviše naglašavao povezanost s bečkim Kunstvereinom dok su prisutni napose htjeli samostalnost zagrebačkog društva (Maruševski, 1986). Poslije je uslijedila analiza pravilnika Društva umjetnosti (Vujić, 2009) koji je sastavio Kršnjavi po uzoru na pravila bečkog Društva. Pravilnik se sastojao od ispisa svrhe i sredstava Društva. Među sredstvima Društva

se navodilo: organiziranje izložbi novijeg doba, kupovanje i naručivanje umjetnina, posredovanje u prodaji umjetnina i izlaganje umjetnina starije škole (Maruševski, 1986, 99). Kao glavna zadaća se pak navodi promicanje umjetnosti u svim društvenim sferama (Maruševski, 1986). Deset godina kasnije Kršnjavi je stigao u Zagreb ne znajući što se dogodilo s molbom za osnivanjem. Molba se pak nalazila u vladinoj registraturi i bila je deklarirana kao „povoljno riješena“ (Kršnjavi, 1986, 3). Sukladno tome, 1879. godine je konačno osnovano Društvo umjetnosti. Grof Buratti bio je prvi predsjednik društva, Franjo Rački kao potpredsjednik, a Kršnjavi tajnik. U Društvu umjetnosti Kršnjavi je djelovao dugi niz godina, s vremenom je izabran za predsjednika Društva, a na toj je poziciji bio sve do 1918. godine (Kršnjavi, 1986).

Društvo umjetnosti je, neposredno nakon osnutka 1879. godine, započelo raspravu o osnivanju muzeja za umjetnost i obrt. Uslijedilo je kontaktiranje s gradskim poglavarstvom i vladom te sakupljanje predmeta koji bi se nalazili u budućem Muzeju (Maruševski, 1986). S ciljem promocije i uvoda u sadržaj budućeg Muzeja za umjetnost i obrt, Društvo umjetnosti je organiziralo prvu izložbu u Vraniczanyjevoj palači na Zrinjskom trgu (Vujić, 2009). Na izložbi su svoja djela izložili brojni umjetnici – slikari, kipari i arhitekti. Neki od umjetnika koji su izložili svoja djela bili su: Izidor Kršnjavi, Nikola Mašić, Ivan Rendić i Herman Bollé (Kršnjavi, 1986). Kršnjavom je bio iznimno bitan dolazak Bolléa u Zagreb jer je u njemu vidio vještog arhitekta koji može realizirati njegove zamisli. On mu je pomagao realizirati Muzej za umjetnost i obrt (Muzej za umjetni obrt) i Obrtnu školu (školu za građevni obrt) u Zagrebu (Kršnjavi, 1986).

U daljnjim godinama Društvo umjetnosti je organiziralo nekoliko narodnih izložbi u palači Akademije, predstavili su umjetničko-obrtničke i pučke proizvode na Svjetskim izložbama u Trstu i Budimpešti, a sve s ciljem promocije domaćeg obrta. Društvo je pokrenulo i časopis *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt* (izlazio od 1886. do 1888. godine), u kojem je objavljeno niz zanimljivih članaka vezanih uz historicizam. Godine 1887. proširili su svoju službu i na istraživanje domaćih spomenika umjetnosti i umjetnog obrta od srednjeg vijeka

do novijeg doba te njihovo prikupljanje za Muzej za umjetnost i obrt. Poslije su proširili svoju djelatnost i na očuvanje, zaštitu i obnovu građevnih spomenika (Maruševski, 1986).

U vremenu Kršnjavoga doktorskog studija u Austriji, rad Društva je stagnirao. Tijekom predstojništva u Odjelu za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi je odlučio pregraditi i opremiti vladinu palaču. Na pregrađivanju i opremanju palače bili su angažirani umjetnici i obrtnici većinom iz Obrtne škole, a svi su bili članovi Društva umjetnosti (Maruševski, 1986, 103). Kršnjavi je u Društvu umjetnosti potaknuo osnivanje Moderne galerije u Umjetničkom paviljonu, koja je konačno otvorena za javnost 1914. godine. Njegovom inicijativom pružena je i materijalna podrška klubu foto-amatera te je osnovano putujuće kazalište Urania po uzoru na kazališta u Beču i Pešti (Maruševski, 1986). Kršnjavi je Društvom umjetnosti otvorio put prema izgradnji likovnog prostora i proširenja djelovanja kulturnih i umjetničkih institucija u Hrvatskoj (Maruševski, 1986, 104).

5.3. Osnivanje Muzeja za umjetnost i obrt

Izidor Kršnjavi odigrao je najveću ulogu u osnivanju Muzeja za umjetnost i obrt. Još od svog dolaska u Zagreb nastojao je promovirati umjetni i kućni obrt (Vujić, 1993). Upravo osnivanje Muzeja za umjetnost i obrt je moglo osigurati njihovu vjernu promociju. Najveći uzor u oblikovanju Muzeja mu je bio Austrijski muzej za umjetnost i industriju kojeg je osnovao njegov profesor Rudolf Eitelberger (Vujić, 2009). Kršnjavi je u više navrata naglašavao važnost osnivanja takvog muzeja jer se ne radi o tradicionalnom, pasivnom muzeju, već o muzeju koji zauzima aktivnu ulogu u društvu te se povezuje i s praktičnim životom lokalne zajednice (Vujić, 2009). On je smatrao da muzej treba biti spojen sa srednjom obrtnom školom, obrtnim strukovnim vježbaonicama i večernjim i nedjeljnim obrtnim učionicama. Osim toga, smatrao je da muzej treba sadržavati: zbirku starih obrtnina u originalu, zbirku novih umjetnina i obrtnina, knjižnicu s grafikama važnih umjetnina i obrtnina te zbirku učevnih pomagala za obrtničke učionice (HR-HDA-804. 2.1.1.2.). U okviru Muzeja predložio je tri vrste izložbi – permanentnu sustavnu, mijenjajuću i putujuću izložbu (Vujić, 2009, 21). Putujuće izložbe je planirao ostvariti u manjim gradovima koje su imale nekakvu vrstu proizvodne tvornice kako bi se sadržaj izložbe mogao intenzivnije

povezati sa zajednicom. Kako bi izložba imala edukativniju ulogu, planirao je u sklopu putujućih izložaba organizirati i predavanja o postavljenim izlošcima (Vujić, 2009).

Tijek osnivanja Muzeja za umjetnost i obrt nije tekao glatko. Iako je Društvo umjetnosti predlagalo osnivanje zasebnog muzeja, Zemaljska vlada je prvotno odlučila osnovati tek zaseban odjel u sklopu Narodnog muzeja. Vlada je naredila izdvajanje djela umjetničkog obrta iz arheološkog fonda kako bi oni bili smješteni u obrtnom muzeju (Maruševski, 1986). Reorganizacijom Narodnog muzeja htjela se učvrstiti njihova odgojno-obrazovna funkcija, uspostaviti direktna veza s nastavnim zavodima i uspostaviti kontakt s visokom obrtnom ili umjetničkom školom (Maruševski, 1986, 108). Budući da navedena reorganizacija Narodnog muzeja i formiranje posebnog odjela za umjetnost i obrt nije bila zgotovljena, Kršnjavi je odlučio stvari uzeti u vlastite ruke (Maruševski, 1986). Pod patronatom Društva umjetnosti 1880. godine osnovao je skromni Obrtni muzej u današnjoj Gajevoj ulici, koji je u potresu iste godine stradao te je prisilno zatvoren. Sljedeće je godine uslijed ugarske zamolbe organizirao zbirku hrvatskih veziva za Narodni muzej u Budimpešti. Namjeravao je iskoristiti priliku za osnivanje Obrtnog muzeja, ali ono i dalje nije bilo moguće. Godinu nakon proveo je sakupljajući i inventarizirajući djela narodnog obrta te je otvorio novi obrtni muzej u današnjoj Praškoj ulici (Vujić, 2009). Muzej je 1886. godine preuzela Zemaljska vlada te je sljedeće godine započela gradnju za smještaj Muzeja i Obrtne škole (Maruševski, 1986). Pri njezinom dovršenju, 1888. godine, Kršnjavi je morao prostor ustupiti novonastalom ženskom liceju (Brenko, 2016). Tek se 1909. godine u navedenoj zgradi otvorio postav Muzeja za umjetnost i obrt, a zaživio je tek nakon Prvog svjetskog rata (Vujić, 2009).

5.4. Osnivanje Obrtne škole

Kršnjavi je imao viziju obrtne škole u Zagrebu kao škole koja, ne samo da je sjedište učenja budućih obrtnika koje svoje znanje nadopunjuju i u susjednom Muzeju, već je „rasadište stručnih sila“ na južnoslavenskom području (Maruševski, 1986, 115). Proučavao je ruske, austrijske, belgijske i švicarske umjetničko-obrtničke škole kako bi u nekima od njih pronašao uzore, a naposljetku je kao najveći uzor izdvojio francuske obrtničke škole. On je

smatrao da bi obrtna škola svakako trebala biti pod upravom bogoštovlja i nastave te u neposrednom savezu s Muzejom za umjetnost i obrt (Maruševski, 1986).

U odboru Društva umjetnosti Kršnjavi je izradio detaljni nacrt o organizaciji obrtne nastave u Hrvatskoj i Slavoniji kako bi ga mogao predstaviti u Saboru (Maruševski, 1986). Izvorni statut kojeg je izradilo Društvo umjetnosti čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu (HR-HDA-804.1.7.3.). U njemu stoji da se škola trebala sastojati od četiri odjela: građevno-obrtnog, mehaničko-obrtnog, umjetničko-obrtnog i kemijskog-obrtnog odjela. Obrtnu školu mogli su upisati samo oni učenici koji su bili stariji od 12 godina, koji su završili pučku školu, položili prijamni ispit te su posjedovali dokaz o kompetentnosti za neki zanat (HR-HDA-804.2.1.1.2.). Prvo se u školi namjeravao otvoriti samo građevno-obrtni odjel koji bi se sastojao od dvije kategorije razreda: obrtne učionice i vježbaonice za naučnike te obrtne učionice i vježbaonice za obrtne pomoćnike. Obrtna učionica i vježbaonica za obrtne pomoćnike bila je namijenjena samo onima koji su već dvije godine radili u tvornici ili privatnoj radionici te su položili prijamni ispit. Kasnije bi se osnovali i ostali odjeli. Za oba razreda namjeravao se držati i večernji tečaj, a po danu su se, za one najuspješnije naučnike, namjeravale organizirati vježbe u crtanju. Prve dvije godine učenici su trebali učiti općenite vještine, nakon čega bi se specijalizirali konkretno za neka od četiri navedena zanata (HR-HDA-804.1.7.3.). Kršnjavi je predlagao praćenje razvoja učenika tijekom dužeg vremena kako bi se svakom od njih pružio individualizirani pristup i u skladu s njihovim talentima, adekvatna edukacija. Sukladno tomu, neki od učenika postali bi umjetni obrtnici, neki tehnički, dok bi se neki od njih fokusirali na samu umjetnost. On piše: „Za umjetni obrt, kao i za umjetnost, treba ispitati talent učenika tečajem dužeg vremena. Kod nekih izbija talent odmah, kod drugih se ističe kasnije, a ima i takovih, koji iz početka pokazuju velik talent, pa onda brzo zahire“(HR-HDA-804.1.7.2). Kršnjavi je posebice naglašavao važnost podizanja internata uz školu koji bi također bio pod upravom Društva umjetnosti. U njemu bi se učenici poučavali pjevanju i gombanju (HR-HDA-804. 1.7.3.).

Inicijativu Kršnjavoga za osnivanje škole za građevne obrte u Zagrebu podupro je tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, Ivan Vončina (Kršnjavi, 1986). Obrtna škola

otvorena je u listopadu 1882. godine prvo na Dolcu, a 1883. godine u adaptiranim prostorijama u Ilici (Maruševski, 1986). Vlada nije htjela preuzeti odgovornost nad navedenom školom jer se škola razlikovala od ostalih obrtnih škola u Monarhiji. Ona je upravu nad školom prepustila Društvu umjetnosti, a prvi pročelnik direktorija bio je upravo Izidor Kršnjavi (Kršnjavi, 1986). Iako je predviđeno da se u obrtnoj školi nalaze četiri odjela (građevni, umjetnički, mehanički i kemijski), naposljetku je osnovan samo građevni odjel sa stolarskim, tokarskim, bravarskim i kovačkim obrtima (Maruševski, 1986). Škola je trebala trajati četiri godine nakon čega bi se polagao ispit za kalfe. Nakon dvogodišnje prakse, učenici su se mogli vratiti u školu te nakon dvije godine položiti ispit za palire, a nakon još godinu dana majstorski ispit (Maruševski, 1986, 117). Učenike su ispitivali učitelji Zavoda i zastupnik obrtnika Hrvatske, a nakon položenog ispita svaki od njih bi dobio i službenu diplomu (HR-HDA-804.2.1.1.2.).

Šest godina nakon osnutka, Zemaljska vlada je preuzela Muzej za umjetnost i obrt i Obrtnu školu te ih proglasila Zemaljskim zavodom (Kršnjavi, 1986, 4).

5.5. Ravnateljstvo u Strossmayerovoj galeriji

Strossmayer je već 1854. godine, nekoliko godina nakon što je postao bosansko-srijemski biskup (Vujić, 1991), započeo sustavno prikupljati djela starih majstora s ciljem ukrašavanja biskupskog dvora (Brenko, 2016). Zanimanje za umjetnost i kulturu razvio je u teološkim školama i fakultetima u Budimpešti i Beču. Djela starih majstora za njega su prikupljali brojni slikari i poznavatelji umjetnosti. Do 1868. godine sakupio je 117 umjetničkih djela (Vujić, 1991). Planirao je vlastitu umjetničku zbirku predati Akademiji nakon smrti, ali se naknadno predomislio i odlučio je darovati odmah jer je uvidio njezinu važnost za sveučilište i edukaciju građana (Vujić, 2009).

Biskup se savjetovao s prijateljem i suradnikom Franjom Račkim oko smještaja galerije. Prvotno se za galeriju namjeravala dograditi palača Narodnog doma u Opatičkoj ulici, ali je ipak odustao od te ideje. U međuvremenu je Strossmayer boravio u Italiji gdje se intenzivno družio s Kršnjavim (Vujić, 1991). Stoga mu je Strossmayer odlučio povjeriti funkciju

ravnatelja buduće galerije pri povratku u Zagreb. Kršnjavi se nakon toga aktivno uključio u promišljanja o njezinom smještaju (Dulibić, Pasini Tržec, 2015). Njegova prvotna ideja je bila da se podigne nova zgrada za smještaj Strossmayerove galerije na Griču. Nacrt projekta izradio je 1875. godine arhitekt Friedrich Schmidt, ali naposljetku on nije realiziran (Vujić, 1991). Odlučeno je da se izgradi nova zgrada na Zrinjskom trgu u kojem bi bila smješтана Strossmayerova galerija, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti te Arheološki odjel Narodnog muzeja. Projekt za navedenu zgradu izradio je arhitekt Hermann Bollé (Vujić, 1991). Prema Kršnjavom, cilj Strossmayerove galerije je bio, da ona bude, što je moguće više, „razumljiva ilustracija povijesti umjetnosti“, tako da i laik može razumjeti tijek razvoja slikarstva (Vujić, 2009, 18).

Kršnjavi je kao budući kustos galerije prenio Strossmayerove umjetnine iz Đakova u Zagreb i upotpunio njegovu zbirku knjigama i reprodukcijama. Veliku je pozornost posvetio uređenju galerijskog prostora pri čemu se ugledao na austrijske i njemačke muzeje. Smatrao je da u galeriji treba biti taman kolorit zidova, dobro osvjetljenje te da slike ne smiju stajati blizu prozora. Iako je 1883. godine imenovan ravnateljem Strossmayerove galerije u trajanju od pet godina, nedugo nakon što je prenio Strossmayerove umjetnine u Zagreb, razišao se sa Strossmayerom ne bivajući pozvan na svečano otvaranje galerije 1884. godine (Dulibić, Pasini Tržec, 2015). Sljedeće mu je godine JAZU priopćio da nemaju dovoljno financijskih sredstava za plaćanje njegovog mjesta kao ravnatelja Strossmayerove galerije te su mu naložili da se svojevoljno odrekne pozicije ravnateljstva (Maruševski, 1986).

6. PREDSTOJNIŠTVO U ODJELU ZA BOGOŠTOVLJE I NASTAVU (1891–1896.)

Djelovanje Izidora Kršnjavoga ponajviše je obilježila srednjoeuropska orijentiranost, posebice povezanost s Bečom, njegovim sveučilišnim profesorima i stručnim krugovima. Stupivši 1891. godine na mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi je zadržao vezu s njima, kako bi osigurao potporu „izvana“ u vlastitom programu razvoja kulture i školstva u Trojednoj Kraljevini (Šimetin Šegvić, 2021). Proučavao je brojne koncepte diljem Europe kako bi u nekima od njih pronašao uzore. Naposljetku je formirao

kulturnu strategiju koja je bila usmjerena prema obrazovanju te stvaranju školovanih kadrova za profesionalizirane zavode i institute (Šimetin Šegvić, 2021, 216). Pokazao je i veliki angažman u povezivanju umjetnika i njihove promocije, dogovarajući im narudžbe, osiguravajući im stipendije za školovanje u Beču i Münchenu te financijska sredstva za studijska putovanja (Šimetin Šegvić, 2021).

Kršnjavi (1986) je smatrao da je glavni problem dotadašnjeg „lošeg“ školstva u Hrvatskoj i Slavoniji bio to što su na čelu prosvjete stajali neadekvatni stručnjaci. Kritizirao je prethodnog predstojnika zato što je proklamirao hrvatski i srpski jezik u osnovnim školama te je bio suviše orijentiran srpskom narodu nauštrb hrvatskom (Kršnjavi, 1986). Bio je mišljenja da se nastava mora mijenjati, odnosno konstantno usavršavati u skladu sa suvremenim potrebama. Isticao je da su „...osnove koje su bile prikladne u 18. stoljeću, nisu pristajale 19. zbog čega se tada mijenjaju, austrijski tipovi nastave koji su ustanovljeni u 19. stoljeću, danas su zastarjeli.“ Budući da su se životne prilike od početka 19. stoljeća promijenile, smatrao je da su reforme nužne i da se nastava mora urediti (HR-HDA-804.2.1.2.1.). Kao primjer pozitivnog funkcioniranja donošenja odluka o prosvjeti, iznosi Ugarski prosvjetni savjet koji je „s pažnjom pratio zemaljsku nastavu u naučnom i pedagoškom pogledu“ (Kršnjavi, 1986, 31). On se sastojao od članova iz redova učitelja, profesora i znanstvenika koji su bili zainteresirani za pitanje prosvjete. Ugarski ministar prosvjete konzultirao se s njima o pitanjima nastave. Na ovaj je način više adekvatnih stručnjaka bilo uključeno u donošenje odluka o nastavi što je u konačnici vodilo unaprjeđenju školskog sustava (Kršnjavi, 1986). Kršnjavi je djelomično preuzeo prethodno navedeni ugarski princip donošenja odluka o pitanjima prosvjete. U trenutku donošenja odluka, reorganizacije te školskih reformi, savjetovao se s raznim stručnjacima i adekvatnim osobama za određenu problematiku.

6.1. Pučke škole

Nakon što je 80-ih godina 19. stoljeća konačno došlo do ukidanja Vojne krajine i njezinog sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom, nametnulo se pitanje osnovnoškolskog sustava u tom dijelu zemlje (Švoger, 2015). Kršnjavi se protivio ukidanju školskog zakona koji se provodio

u Vojnoj Krajini te uvođenju postojećeg školskog zakona na to područje, smatrajući da bi školstvo trebalo pratiti društvene prilike. Nakon detaljnog proučavanja Mažuranićevog zakona o pučkim školama iz 1874. godine te mađarskog i austrijskog zakona koji se provodio u Vojnoj krajini, istaknuo je njihove pozitivne i negativne strane. Pozitivna strana Mažuranićevog zakona je bila ta što je on nastao na liberalnim osnovama iz čega su proizašli kvalitetni učitelji i dobri učenički rezultati. S druge pak strane, negativnim ističe cilj koji je postavljen u Mažuranićevom i austrijskom zakonu, a koji nameće da bi škola trebala učenike odgajati u religioznom i moralnom duhu te bi ih trebala poučiti znanjima i vještinama koji su im potrebni za građanski život. Iako bi se navedeni cilj u austrijskom zakonu trebao postići u osam godina koliko traje školska obveza, u Hrvatskoj i Slavoniji ono iznosi samo pet godina (Švoger, 2015, 129). Zaključio je da se osnovno školstvo u Hrvatskoj mora preustrojiti uslijed čega je predložio novi zakon o osnovnim školama (Švoger, 2015).

Prema Kršnjavom, škole bi i dalje trebale biti pod upravom države, dok bi se svećenici različitih zajednica trebali brinuti za vjerski i moralni odgoj učenika. Kao glavni cilj osnovne škole izdvojio je učenje najnužnijih elemenata znanja. Smatrao je da bi pojedinci iz nižih društvenih staleža u osnovnim školama trebali steći znanja za životna zanimanja (Švoger, 2015). Temeljem svega navedenog, ali i po uzoru na mađarski sustav osnovnih škola, predložio je osnovnu školu s tri stupnja. Prvi stupanj bi bila elementarna (opća pučka) škola koja je trebala trajati četiri godine, a u njoj bi se stjecala temeljna znanja i vještine. Viša osnovna (viša pučka) škola trebala bi trajati šest godina, a u njoj bi se uveli stručni predmeti koji su bili potrebni da se učenici osposobe za bavljenje obrtničkih i poljoprivrednih zanimanja. Treći stupanj bi bila građanska škola koja je trebala trajati dvije godine, a u njoj su se trebali učiti stručni predmeti koji su bili potrebni srednjem građanskom sloju. Kršnjavi je predložio i da nastava ne traje cijeli dan kako bi učenici imali dovoljno vremena za pomaganje roditeljima u raznim poslovima (Švoger, 2015).

Sukladno novoj organizaciji pučke škole, Kršnjavi je smatrao važnim preustrojiti i obrazovanje učitelja kako bi mogli što kvalitetnije poučavati učenike. Predložio je obrazovanje učitelja u trajanju od četiri godine prilikom čega bi trebali steći znanja shodno

znanju koje imaju gimnazijalci ili učenici realne škole. Osim toga, učitelji bi na kraju obrazovanja trebali polagati maturu. Nakon toga bi uslijedila dvogodišnja praksa u nastavi elementarne škole nakon čega bi se polagao učiteljski ispit. Kada bi položili učiteljski ispit, polaznici su imali dva izbora: mogli su predavati u osnovnoj školi ili nastaviti školovanje za učitelja građanske škole. Ako bi odabrali drugu opciju, polaznici su trebali studirati skupinu predmeta koju su htjeli predavati u građanskim školama: jezično-povijesnu skupinu, matematičko-prirodnoznanstvenu, obrtničku grupu predmeta, ekonomsko-hortološko-ontološku ili trgovačku skupinu predmeta (Švoger, 2015, 130). Prema Kršnjavom, u novom zakonu o školstvu trebali su se odvojiti poslovi upravljanja školom od pedagoškog nadzora. Najviša zemaljska školska oblast trebala je rješavati samo temeljna pitanja, inspektori za upravljanje školama trebali bi se baviti upravnim poslovima, a županijski školski inspektori trebali bi se baviti isključivo pedagoško-didaktičnim vođenjem škola (Švoger, 2015, 131).

Novi je zakon o osnovnom školstvu donesen 31. listopada 1888. godine pod nazivom *Zakon ob uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Švoger, 2015, 131). U njemu su se djelomice realizirale ideje Kršnjavoga. Osnovale su se niže pučke škole koje su trajale četiri godine te više pučke škole koje su trajale tri do četiri godine. Ako učenici nisu pohađali višu pučku školu, trebali su pohađati opetovnu obuku. Djelomično su se realizirale i ideje Kršnjavoga po pitanju obrazovanja učitelja. Ono je predviđeno u trajanju od četiri godine uz dvogodišnju praksu i polaganje učiteljskog ispita. Osim toga, donesena je odredba o odvajanju upravnih poslova od pedagoškog nadzora nad školom (Švoger, 2015).

Kršnjavi je dvije godine nakon implementacije novog zakona analizirao dotadašnje pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji u *Razni fragmenti o školstvu* (HR-HDA-804.2.1.9.6). Iako su se konstantno izdvajala financijska sredstava za pučku naobrazbu, stopa nepismenih je 90-ih godina 19. stoljeća iznosila preko 60%. O neuspjehu pučkih škola svjedoči i to što su učenici iz pučkih škola bili slabo pripremljeni za nastavak obrazovanja u srednjim školama. Sukladno tomu, kao glavni cilj pučke škole izdvojio je *trivij*, odnosno učenje čitanja, pisanja i računanja. Pri tome je smatrao izrazito važnim uvođenje knjiga za mladež te učenje narodnih

pjesama u pučkim školama. Naglašavao je da bi se u pučkoj školi trebala kod učenika probuditi volja za ručnim radom i vrtlarstvom. O ozbiljnosti želje Kršnjavoga koja se odnosila na povećanje pismenosti u Hrvatskoj i Slavoniji svjedoči njegova izjava da se učiteljima koji su iskorijenili nepismenost u pojedinoj školskoj općini, udvostruči plaća. (HR-HDA-804.2.1.9.6.).

Stupivši na mjesto predstojnika Odjela, preustrojio je pučke škole. U njih je uveo obavezno uspravno pismo te je izdao higijenske propise. S ciljem intenziviranja tjelovježbe u pučkim školama, poslao je profesora Franju Bučara u Švedsku da prouči njihov sistem gimnastike. Pri njegovom je povratku osnovao gimnastički tečaj u kojemu su se obrazovali učitelji gimnastike za pučke škole (Cuvaj, 1912). Godine 1892. poslao je i dvojicu učitelja da se obuču ručnom radu u Švedskoj. Nakon njihova povratka u Zagreb osnovao je tečaj za ručni rad za učitelje po švedskom sistemu. Nakon što je riješio obučavanje učitelja ručnom radu, 1894. godine je u pučke škole uveo dječaćki i djevojački ručni rad, odnosno *slöjd*, sustav švedskog ručnog rada. Osim toga, *slöjd* je uveo i u učiteljske škole, niže razrede liceja, u gimnazije i u realke o kojima će kasnije biti više riječi. Godine 1895. Kršnjavi je propisao i naučnu osnovu za *slöjd* (Cuvaj, 1912). U školama gdje su djevojčice i dječaci polazili poludnevnu obuku, nije se obučavao *slöjd*. U prva tri razreda nižih pučkih škola gdje je jedan učitelj držao obuku iz ručnog rada, dječaci su imali *slöjd* dva sata tjedno, a djevojčice četiri. U četvrtom razredu niže pučke škole te u prvom razredu više pučke škole, nižim razredima liceja, gimnazije i realke, gdje je jedan učitelj držao obuku iz ručnog rada, dječaci su imali *slöjd* dva sata tjedno, a djevojčice pet. Za prva dva razreda niže pučke škole, u kojemu dva ili više učitelja predaju *slöjd*, bilo je propisano da dječaci imaju dva, a djevojčice četiri sata tjedno ručnog rada. U trećem i četvrtom razredu niže pučke škole te u prvom razredu više pučke škole, nižim razredima liceja, gimnazije i realke, propisana su dva sata tjedno ručnog rada za dječake te pet za djevojčice. U četiri razreda viših pučkih škola, dječaci su morali pohađati *slöjd* dva puta, a djevojčice tri puta tjedno. U prva dva razreda liceja djevojčice su morale imati *slöjd* tri puta tjedno, a u druga dva razreda, dva puta tjedno. U prva dva razreda gimnazije i realke broj bilo je propisano da dječaci moraju pohađati *slöjd* dva, a djevojčice tri puta tjedno. U sljedeća dva razreda broj tjednih sati *slöjda* za dječake je i dalje iznosio

dva, dok je broj sati za djevojčice pao na dva sata tjedno. Bilo je dopušteno da se broj sati *slōjda* u školama s jednim ili dvama profesorima koji predavaju ručni rad, smanji, dok je broj tjednih sati bio fiksiran u školama gdje su *slōjd* predavala tri ili više učitelja (Cuvaj, 1912, 758). Učenici su u prvom i drugom razredu dječjačkih škola imali i ženski *slōjd* – učili su plesti i šivati (Cuvaj, 1912).

U prosincu 1895. godine izdao je jedinstvenu nastavnu osnovu za pučke škole, bez obzira na njihovu vrstu i broj učitelja. Propisao je da se u svim pučkim školama uče sljedeći predmeti: vjeronauk, čitanje i razumijevanje pročitane s vježbom u govoru, računstvo i geometrija, krasopis i crtanje, gimnastika za vrijeme školskog odmora te radnje u školskom dvorištu u izvanškolsko vrijeme (Franković, 1958, 179). Više pučke škole je preustrojio tako što je uveo dva razreda realnog smjera. Na njima se poučavala naučna osnova koja je bila propisana za realne gimnazije. Nekolicina četverogodišnjih viših pučkih škola se zadržala, dok se većina njih pretvorila u dvorazredne. Kršnjavi je na ovaj način htio da se više pučke škole pretvore u srednje škole. Učenici prvog i drugog razreda viših pučkih škola mogli su prelaziti u drugi ili treći razred realnih gimnazija, dok su učenici trećeg i četvrtog razreda viših pučkih škola, za prijelaz u realne gimnazije trebali polagati prijamni ispit. Ako su htjeli predavati u višim pučkim školama, učitelji su trebali pred kraljevskim ispitnim povjerenstvom polagati stručni ispit za onu skupinu predmeta koju su htjeli predavati (Franković, 1958).

6.2. Zemaljski zavod za gluhonijeme u Zagrebu

Kršnjavi je u prosincu 1891. godine osnovao Zemaljski zavod za gluhonijemu djecu u Zagrebu, u bolnici Sestara milosrdnica. U istoj je zgradi bio smješten i Zavod za slijepu djecu, Zemaljsko rodilište, Kraljevsko primaljsko učilište, dok se u dvorišnom prostoru nalazila umjetnička škola (Cuvaj, 1913). Zavodi su mogli kvalitetno funkcionirati tek nakon što se rodilište i primaljsko učilište premjestilo u drugu zgradu. Godine 1891. Kršnjavi je propisao naučnu osnovu za pet razreda škole za gluhonijeme. Svrha zavoda za odgoj gluhonijeme djece je bila da se djecu nauči govoriti, odnosno da ih se osposobi za usmeno i pismeno izražavanje te da nauče prepoznati i razumjeti govor s usana drugih ljudi. Kao dodatne svrhe zavoda navodi se i religiozni i čudoredni odgoj djece te osposobljavanje za samostalno

funkcioniranje i rad u budućem životu (Cuvaj, 1913). Na zavodu se djeci trebala pružiti elementarna naobrazba, „po mogućnosti u onom opsegu, u kojem to pučka škola djeci potpunih čutila podaje“ (Cuvaj, 1913, 86). Pri tome su se poučavali sljedeći predmeti: vjeronauk, obuka u govoru (artikulacija, govorni oblici, zorna obuka, čitanje, pismeni sastavci, slobodni razgovor), račun i geometrijsko oblikoslovlje, stvarna obuka (zemljopis, povijest, prirodopis i prirodoslovlje), risanje, krasnopis, tjelovježba i ručni rad i kućanstvo (Cuvaj, 1913, 86-98). U središtu obrazovanja gluhe djece je bila obuka u govoru kojoj se pružalo najviše vremena, jer je upravo njezina kvaliteta bila preduvjet za poučavanje/učenje ostalih predmeta. Zanimljiv je bio njihov pristup znakovnom jeziku koji je bio skoro pa zabranjen. Naime, znakovni jezik je, kao pomoćno sredstvo komunikacije, bio dopušten u nižim razredima dok djeca ne razviju usmeni govor, a u višim je razredima, kad djeca razviju usmeni govor, bio gotovo zabranjen. U naučnoj osnovi je navedeno sljedeće: „S umjetnim govorom za znakove ili s ručnim alfabetom ne smiju se učenici baviti“ (Cuvaj, 1913, 87). Osim toga, navedeno je i da nije potrebno znakovni jezik kao predmet razvijati ili usavršavati u školi (Cuvaj, 1913).

6.3. Zemaljski zavod za odgoj slijepice djece u Zagrebu

U 18. stoljeću u Hrvatskoj obrazovanje slijepice djece odnosilo se na učenje pjevanja i guslanja u glazbenim školama. Osim učenja pjevanja i guslanja, za slijepu djecu nije postojao organizirani sustav odgoja i obrazovanja (Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, 1896). Sistematska obuka slijepaca, koja se odnosila na poučavanje „općih nauka“, javlja se krajem 18. stoljeća u Parizu (Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, 1896., 504). U Hrvatskoj takve vrste obuke nije bilo sve do kraja 19. stoljeća. Glavni inicijator u osnivanju Zemaljskog zavoda za odgoj slijepice djece bio je tiflopedagog Vinko Bek. Godine 1889. Zemaljska vlada je odobrila Beku osnivanje privatnog Zavoda za odgoj slijepice djece koji je nedugo nakon, zbog nedovoljnog broja polaznika, prestao s radom (Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, 1896). Dolaskom Kršnjavoga na mjesto predstojnika, školovanje gluhe djece je prešlo pod nadležnost države (Kekuš, 2016). U rujnu 1895. godine Kršnjavi je osnovao Zemaljski zavod za odgoj slijepice djece u Zagrebu. On je bio smješten u istoj zgradi kao i Zemaljski zavod za odgoj gluhonijeme djece. Bio je namijenjen slijepoj i slabovidnoj djeci od osam do dvanaest

godina. Svrha zavoda je bila djeci pružiti opću i stručnu naobrazbu – dječake osposobiti u obrtu, a djevojčice u ručnom radu (Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, 1896). Zavod je imao strogo organiziran dnevni red za učenike. Na njemu su se osim elementarnih predmeta – čitanja, pisanja i računanja, poučavali i vjeronauk, stvarna obuka, pjevanje, tjelovježba i ručni rad. Osim rasporeda sati predmeta koji su se poučavali, dnevnim je redom bilo definirano i vrijeme ustajanja, spavanja, molitve, objeda, odmora, igranja, izleta, ponavljanja gradiva, kupanja i spavanja (Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, 1896., 507). Zavod je bio bogato opremljen i nastavnim pomagalicama za slijepe – početnicama na Brailleovom pismu, pisaćim spravama za Brailleovo pismo, slovima i znakovima u drvu, reljefnim zemljovidima te alatom i materijalima potrebnim za ručni rad. U sklopu Zavoda nalazio se i muzej u kojem su bila izložena razna pomagala koja su važna za povijest i odgoj slijepih osoba (Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, 1896).

6.4. *Ženski licej*

Sve do devedesetih godina 19. stoljeća djevojke nisu mogle pohađati gimnaziju niti neku njoj sličnu potpunu (osmogodišnju) srednju školu. Najveći dio ženske djece završavao je školovanje s pučkom školom. Nižu je pučku školu pohađalo 55% djevojaka, a višu njih 1%. Djevojke koje su htjele nastaviti školovanje, mogle su pohađati samo žensku učiteljsku školu u Samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu, dok gimnazijsko ili pak akademsko obrazovanje nisu mogle imati (Ograjšek Gorenjak, 2006, 147). Kršnjavi je u učiteljskoj školi u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu držao predavanja o temelju stila u tekstilnoj umjetnosti. Osim toga, predavao je i u javnoj zemaljskoj preparandiji koja je nedugo nakon osnutka ukinuta. Nakon njezina ukidanja, postavilo se pitanje o potrebi osnivanja srednje škole za djevojke (Kršnjavi, 1925). Mnoge kritike u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća upućivane su višim djevojačkim školama, za koje se smatralo da sadržavaju previše teorijskih predmeta koje opterećujuće djeluju na djevojke, a da se vještinama vezanih uz domaćinske i kućanske poslove pažnja premalo posvećuje (Ograjšek Gorenjak, 2006). Ovo nam daje jasan uvid u stajalište tadašnjeg društva koje nije bilo nimalo otvoreno prema unaprjeđenju obrazovanja žena, već je na njih gledalo isključivo kao na kućanice.

U borbi za više obrazovanje djevojaka posebice se istaknula Marija Jambrišak. Ona se zalagala za proširenje više djevojačke škole, odnosno za ustanovljenje liceja (Ograjšek Gorenjak, 2006). U okviru više djevojačke škole zalagala se za osnivanje dodatnih tečaja u kojima bi djevojke stjecale znanja iz vjeronauka, hrvatskog, njemačkog, francuskog i engleskog jezika, povijesti, crtanja, nauke o umjetnosti i modernih radnji (Ograjšek Gorenjak, 2006, 152). Nakon što je reducirala broj tečaja na 2-3, 1891. godine pokrenula je peticiju, pri čemu je prikupila 600 potpisa najuglednijih građana (Ograjšek Gorenjak, 2006). Viša djevojačka škola tada ipak nije osnovana jer gradsko povjerenstvo nije imalo dovoljno financijskih sredstava. Kršnjavi je bio zainteresiran za njezin osnutak, ali nije mogao ništa poduzeti sve dok nije postao predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu (Kršnjavi, 1925).

U siječnju 1892. godine Kršnjavi je okupio plemenite zagrebačke dame i učiteljice (Kršnjavi, 1986, 49) kako bi proveo anketu s pitanjem „Je li današnja viša djevojačka škola podaje djevojkama svih staleža povoljnu naobrazbu; ako ne podaje, kako bi je valjalo proširiti, na koliko godina i koji bi se predmeti imali uvrstiti u osnovu takova zavoda“ (Ograjšek Gorenjak, 2006, 155; prema Cuvaj, 1913, 379). U anketi su bila iznesena dva prijedloga. Prvi se prijedlog odnosio na koncept gradskog školskog nadzornika Franza Šullera koji je predlagao uvođenje stručnog usmjerenja kako bi žene stekle određeni zanat ili kako bi se usavršile u kućanskim poslovima. Djevojke su prema njegovom prijedlogu imale tri mogućnosti nakon završetka niže pučke škole. U tom bi se slučaju utemeljila trogodišnja industrijska škola, a viša djevojačka škola bi se podijelila na dva dijela – na školu koja bi bila svojevrsni nastavak niže pučke škole u kojoj bi se smanjila teorijska, a povećala praktična nastava iz kućanstva te na školu u kojoj bi bila pojačana teorijska nastava. Drugi se prijedlog odnosio na stav Marije Jambrišak koji se ticao dogradnje više djevojačke škole pri čemu bi se stvorio sličan koncept kao i na realkama, uz prilagođavanje ženskim potrebama (Ograjšek Gorenjak, 2006, 156). Mišljenja zagrebačkih dama i učiteljica o svrsi i viziji djevojačke nastave međusobno su se razilazila. S jedne su strane učiteljice istaknule potrebu teorijskog obrazovanja žena, a s druge su strane zagrebačke dame zagovarale uvođenje praktičnih tečajeva iz kućanstva. Na temelju razgovora s njima, Kršnjavi je odlučio utemeljiti dva zavoda – praktični i teorijski (Kršnjavi, 1986).

Kršnjavi je namjeravao oblikovati licej kao žensku gimnaziju koja bi se temeljila na modernim jezicima i koja bi bila na visokoj, elitnoj razini (HR-HDA-804.2.1.2.1.). U to je vrijeme u Hrvatskoj ideja o osnutku gimnazije za žene bila potpuno nova što je rezultiralo negativnim stavovima javnosti. Mnogi su imućni građani bili protiv ideje o osnivanju ženske gimnazije jer su smatrali da će se u njima obrazovati nihilistice (HR-HDA-804.2.1.2.2.). U rukopisu o potrebama ženskog liceja Kršnjavi ističe dvojaku svrhu ženske gimnazije. Djevojke su u njoj trebale dobiti opću naobrazbu te bi ih ona trebala pripremiti za daljnje školovanje na sveučilištu. Opća naobrazba bila bi nadopunjena fakultativnim predavanjima iz pedagogije. Smatrao je kako je pedagogija nužna učenicama koje će u budućnosti postati majke te onima koje bi u budućnosti mogle postati guvernante (HR-HDA-804.2.1.2.1.). Žensku je gimnaziju htio oblikovati bez opterećenja učenica. Na gimnazijsku je mladež najveće opterećenje predstavljalo učenje mrtvih jezika te preopširne knjige u kojima se u potpunosti zanemarivala didaktička svrha. Autori su školske knjige oblikovali suviše opširno i detaljno, bez razmišljanja o tome da učenici imaju više predmeta. Stoga Kršnjavi smatra da bi se moglo rasteretiti gimnazijalce kad bi školske knjige bile tematizirane prema zajedničkoj zadaći (HR-HDA-804.2.1.2.2.).

Nakon što je ukinuo Višu djevojačku školu u Zagrebu, u listopadu 1892. godine, ustrojio je Privremeni ženski licej (Kršnjavi, 1925). On je nazvan licejom, a ne gimnazijom, izričito iz diplomatskih razloga (Ograjšek Gorenjak, 2006, 155). U Licej su se mogle upisati djevojke koje su imale minimalno deset godina te su za upis morale polagati stručni ispit. Školovanje u Liceju je trajalo osam godina te je bilo podijeljeno u dvije četverogodišnje cjeline. U višim razredima bila su tri smjera (opći, pedagoški i latinski) ovisno o odabiru obaveznog predmeta – engleskog, pedagogije ili latinskog. Nakon završetka engleskog smjera djevojke su mogle raditi kao guvernante, nakon završenog pedagoškog smjera, nakon polaganja stručnog ispita mogle su postati učiteljice, a one koje su pohađale latinski smjer spremale su se za sveučilišno obrazovanje (Ograjšek Gorenjak, 2006, 158). Iako je Licej po strukturi bio potpuna srednja škola, ipak se razlikovao od ostalih srednjih škola. Razlika je bila u tome što su u Liceju bile uvedene iznimno visoko školarine u odnosu na druge škole te djevojke nisu mogle izlaziti na

popravni ispit dok su u ostalim školama učenici to mogli (Ograjšek Gorenjak, 2006). Kršnjavi je pak visoke školarine pravdao željom da Zavodu omogući sredstva. Na taj se način htio riješiti „prevelike navale učenica“ (HR-HDA-804.2.1.2.1.). Oslobođene od školarine su jedino bile djevojke koje su se smatrale darovitima (HR-HDA-804.2.1.2.2.). Kao razlog nemogućnosti ponavljanja ispita istaknuo je kako je htio da Licej bude „cvijet ženske inteligencije“ (HR-HDA-804.2.1.2.1.). Ograjšek Gorenjak (2006) smatra da je Kršnjavi ovim odredbama od Liceja htio stvoriti „elitnu instituciju: školu za nadarene djevojke iz visokog društva“ (Ograjšek Gorenjak, 2006, 158). Licej se razlikovao od ostalih srednjih škola i po tome što se na njemu nisu održavali državni ispiti. Djevojke koje su pohađale latinski smjer, ako su htjele nastaviti školovanje na sveučilištu, osim završnog ispita na Liceju, morale su polagati i državnu maturu u muškog gimnaziji (Ograjšek Gorenjak, 2006).

Kršnjavi je naglasak u Liceju stavio na učenje francuskog te izbornog engleskog jezika, slijedeći tako program privatnog školovanja djevojaka više građanske klase. U Licej je uveo praktične predmete koje su zagrebačke gospođe smatrale potrebnim za nauku djevojaka – pjevanje, ručni rad, crtanje i gimnastiku (Ograjšek Gorenjak, 2006, 159). U Licej je Kršnjavi uveo i svjetsku književnost koja se do tada nije poučavala u Hrvatskoj. Učenici u Hrvatskoj su do tada većinom učili fragmente klasičnih pisaca, a od modernih su učili samo njemačku literaturu. Smatrao je da se treba smanjiti grčki i latinski jezik u školama te da se trebaju učiti moderni jezici i književnost. U skladu s tim je potaknuo izradu čitanki za klasičnu, slavensku i englesku književnost (HR-HDA-804.2.1.2.2.).

U Liceju su dominirali humanistički predmeti, koji su činili čak 34% ukupnih predmeta, za razliku od prirodno-matematičkih koji su činili upola manje, odnosno 17% ukupnih predmeta. Ovaj omjer predmeta je bio gotovo isti kao i u gimnazijama. Razlika Liceja u odnosu na gimnazije i realke proizlazila je iz postotka koje zauzimaju mrtvi i živi jezici. U Liceju su mrtvi jezici činili samo 9% ukupnih predmeta, u gimnazijama čak 36%, a u realkama ih uopće nije bilo. U Liceju je puno veći postotak zauzimalo učenje živih jezika u odnosu na gimnazije i realke. U Liceju je on iznosio 20%, u realkama 14% dok je u gimnaziji taj postotak iznosio samo 9% od ukupnog broja predmeta. Praktični su predmeti zauzimali

20% ukupnih predmeta, što je bilo veoma blizu realkama gdje je njihov postotak iznosio 23%. Praktičnih predmeta u gimnazijama je bilo samo 1% (Ograjšek Gorenjak, 2006, 160-161).

Iako se Licej otvorio s ciljem unaprjeđenja ženskog obrazovanja, on je bio klasno i rodno determiniran. Klasno je determiniran zbog visoke školarine zbog koje su ga upisivale samo djevojke iz više građanske klase. Njegova rodna usmjerenost proizlazila je iz toga što se petina predmeta odnosila na etično i praktično razvijanje ženskih vrlina (Ograjšek Gorenjak, 2006, 162).

6.5. Realne gimnazije

Devedesetih godina 19. stoljeća postojale su dvije vrste srednjih škola: realke i gimnazije. Na realkama su učenici učili moderne jezike te su stjecali praktična i tehnička znanja. Za razliku od njih, u gimnazijama se stavljao naglasak na klasične jezike i humanističke predmete. Iako se na realke gledalo kao na srednje škole budućnosti, one ipak nisu polučile veliki uspjeh. Broj polaznika realnih škola je sporo rastao dok se broj gimnazijalaca u svega 20 godina utrostručio (Ograjšek Gorenjak, 2006).

U veljači 1894. godine, Kršnjavi je pokrenuo anketu po pitanju reforme srednjoškolskog obrazovanja. Anketi su prisustvovali brojni stručnjaci – sveučilišni profesori, školski nadzornici, ravnatelji zagrebačkih srednjih škola i dr. Brojni su se pedagozi, uvidjevši nedostatke realki, ponajviše nemogućnost nastavka školovanja nakon njih na visokoškolskim zavodima, zalagali za proširivanje realki u realne gimnazije (Cuvaj, 1913). Njihovo je mišljenje dijelio i Kršnjavi. Upravo je Ženski licej Kršnjavoga predstavljao preteču realne gimnazije (Ograjšek Gorenjak, 2006, 162).

Kršnjavi je kritizirao stare gimnazije nazivajući ih „fosilnim preostatkom sredovječne nastave“ (Kršnjavi, 1919, 3). Pri tome posebice kritizira učenje latinskog i grčkog jezika. Mišljenja je da je za slavenske narode relevantnije učenje staroslavenskog jezika. Ipak smatra da učenju povijesti jezika nije mjesto u srednjoj školi već na sveučilištu. Za struke za koje je

potrebno učenje latinskog jezika predlaže uvođenje dvogodišnjeg pripravnog tečaja na sveučilištu (Kršnjavi, 1919). Osim jeziku, veliku je kritiku Kršnjavi usmjerio ka latinskoj i grčkoj književnosti, za koje smatra da su pune militarističkih i imperijalističkih ideja i načela, što u konačnici rezultira mladima koji su prožeti imperijalizmom (HR-HDA-804.2.1.9.6.). Kršnjavi je kritizirao i stare sedmogodišnje realke jer one nisu odgovarale zahtjevima srednje škole. U njima je nedostajalo opće naobrazbe, a knjige koje su se koristile na nastavi, opterećujuće su djelovale na učenike. U njima je bilo previše materijala, a gramatike jezika su bile loše razrađene (HR-HDA-804.2.1.2.1.). On smatra da rješenje leži u uvođenju povijesti, literarnih studija te filoloških predmeta (HR-HDA-804.2.1.2.1.). Naglašava da svaki obrazovan čovjek, uz materinski, treba izvrsno poznavati barem još jedan jezik, kako bi mogao iščitavati stranu znanstvenu i umjetničku literaturu. Kršnjavi je smatrao da bi mladi ljudi trebali poznavati njemački i talijanski jezik jer su oni ishodište kulture i jezika u pojedinim dijelovima hrvatskog naroda. Htio je osnovati i internat za srednja učilišta po uzoru na francuske internate. Na njima bi se učenici naučili marljivom i ustrajnom radu te primjerenom ponašanju. Najveći problem u osnivanju internata je bio pak financijske prirode zbog čega u konačnici nije utemeljen (HR-HDA-804.2.2.3.).

Kršnjavi je na posljetku 1894. godine uspostavio jedinstvenu osmogodišnju realnu gimnaziju. Glavni cilj realne gimnazije bio je osposobiti učenike za nastavak školovanja na Sveučilištu u Zagrebu, Politehnici u Budimpešti ili pak na tehničkim visokim školama u Beču (Ograjšek Gorenjak, 2007, 71). U njima je uveo obavezan mađarski jezik baš kako bi učenici poslije mogli nastaviti školovanje u Ugarskoj. Branko Drechsler (HR-HDA-804.2.1.9.1.) smatra da taj razlog za uvođenje mađarskog jezika u realne gimnazije nije bio dobar. Mišljenja je da je sveučilište u Zagrebu puno bolje od mađarskih. On smatra da je bilo bolje učenike slati na sveučilišta u Beč, Prag ili Krakov jer se ondje nalaze izvrsni fakulteti, a osim toga učenici u Hrvatskoj već znaju njemački jezik, a češki ili poljski zbog sličnosti s hrvatskim jezikom, mogu lako naučiti (HR-HDA-804.2.1.9.1.). Mađarski je jezik Kršnjavi ipak uveo načelno zbog političkih razloga jer je znao da je zaštita jezične tradicije mađarskog stanovništva bila važna za politiku bana Khuena Hédervárija i njegovu povezanost s Budimpeštom (Šimetin Šegvić, 2021). Novost realne gimnazije je bila ta što je uvedena filozofska propedeutika.

Učenici trećeg razreda dijelili su se u dva razredna odijela, ovisno o tome jesu li odabrali francuski ili latinski jezik kao obavezne predmete. U petom razredu postojao je još jedan odjel za učenike koji su umjesto francuskog ili latinskog jezika odabrali mađarski jezik (Cuvaj, 2013). Prema odabiru jezika, postojala su dva smjera realne gimnazije – realni i gimnazijski smjer. U realnom su smjeru učenici učili francuski ili mađarski jezik, kemiju, crtanje te su imali više sati matematike, a u gimnazijskom smjeru su učenici učili klasične jezike i filozofsku propedeutiku. Ostali su im predmeti bili zajednički (Franković, 1958, 184). U potpunosti se zadržala stara naučna osnova, jedino je došlo do podjele predmeta u njoj na osam godina (Cuvaj, 2013).

6.6. Stručne škole

Kršnjavi se tijekom svog mandata bavio i stručnim školama u zemlji. Otvorio je škole za pletenje košara, škole za drvorezbariju i lončariju te je otvorio tkalačku školu u Slavonskom Brodu (HR-HDA-804.2.2.3.). Proveo je i reorganizaciju Gospodarskog i šumarskog učilišta u Križevcima. Promijenio je uvjet upisa na tom učilištu propisujući da je mogu upisati učenici koji su završili šest razreda gimnazije ili realke, a do tada je uvjet upisa bio samo završena niža srednja škola (Franković, 1958). Utvrdio je i novu naučnu osnovu za ratarsku školu u Požegi. Prema novoj naučnoj osnovi, teorijska poduka se dijelila u šest polugodišnjih tečajeva. U prvom tečaju učenici su učili zoologiju, u drugom botaniku, u trećem praktičnu kemiju, u četvrtom šumarstvo, dok je peti i šesti tečaj bio namijenjen isključivo praksi (HR-HDA-804.2.1.7.2.).

U okviru stručnih škola Kršnjavi je proveo i reviziju statuta šegrtskih škola, reformirao je Nautičku školu u Bakru, reorganizirao je žensku obrtnu školu u Zagrebu te je propisao poseban ustrojni statut za više trgovačke škole o čemu će biti više riječi u nastavku rada.

6.6.1. Šegrtske škole

Kršnjavi je reviziju statuta šegrtskih škola proveo na temelju prijedloga stručnog povjerenstva, učiteljskih i stručnih krugova, statističkih podataka te na temelju prilika u pojedinim mjestima. Stari statut sadržavao je isključivo općenitu naučnu osnovu za šegrtske

škole, dok je u novom statutu općenita naučna osnova vrijedila samo za analfabetski tečaj, niži odjel te za manje gradove. U novom statutu šegrtskih škola odlučeno je da se viši odjel dijeli u pojedine skupine prema zanatu, gradivu i crtanju. Navedena separacija je donesena s ciljem intenzivnijeg rada i usavršavanja pojedinih šegrtskih vještina. Odlučeno je da se obuka šegrta temelji na čitanki u kojoj se nalaze temeljna znanja za šegrta. Ona se sastoji od općenitog te četiri posebna dijela vezanih uz pojedine obrtne struke (HR-HDA-804.2.1.1.1.).

Osnivanje šegrtskih škola dopušta se samo u mjestima koja imaju 50 ili više šegrta, dok su u mjestima s manje šegrta, oni primorani pohađati pučku školu. Šegrtsku su školu mogli pohađati učenici s navršениh 12 godina. Uz šegrtsku školu, mogli su se osnovati i analfabetski tečaji ili pak tečaji za kalfe. U njima bi se predavalo gradivo iz drugog i trećeg razreda šegrtskih škola. Šegrtske su se škole podijelile na niži i viši odjel. Niži odjel i analfabetski tečaj sastojao se od jednog razreda, a viši od tri razreda. Analfabetski tečaj obrtne škole je namijenjen šegrtima koji nisu znali čitati, pisati ni računati. Niži je pak odjel namijenjen šegrtima koji su znali čitati, pisati i računati, odnosno onima koji su pohađali pučku školu, ali je u konačnici nisu završili; onima koji su završili pučku školu, ali dvije godine nisu pohađali ni jednu drugu školu; te onima koji su se nakon tečaja počeli baviti nekim zanatom. Prvi razred višeg odijela je namijenjen učenicima koji su završili četvrti ili peti razred niže pučke škole, prvi razred srednjih škola ili niži odjel šegrtske škole. Drugi su razred mogli pohađati oni koji su završili prethodni razred višeg odijela, drugi razred srednje škole te šesti (drugi) razred viših pučkih škola. U trećem su razredu bili učenici koji su završili prethodni razred višeg odijela, tri razreda srednje škole ili pak oni koji su završili sedmi (treći) razred više pučke škole. U većim je gradovima u kojima postoji više od 50 učenika, dopušteno osnivanje paralelki s obzirom na srodno zanimanje. Ako je u nekim od njih previše polaznika, oni se dijele na četiri razredne skupine: građevnu, industrijsko-trgovačku, mješovitu i trgovačku skupinu. Sva tri razreda viših odijela dijele se za crtačku obuku u dvije skupine. U statutu je posebice bilo naglašeno da šegrt smije raditi ili otići na probni rad, isključivo kod onih majstora, koji su sklopili ugovor s obrtnom oblasti (HR-HDA-804.2.1.1.1.).

6.6.2. Nautička škola u Bakru

Unatoč činjenici da je Bakar imao dugogodišnju pomorsku tradiciju, nautička je škola osnovana tek 5. rujna 1849. godine, u vrijeme kada je nacionalni pokret bio na vrhuncu, (Marinović, 2009) a kontinuirano je počela djelovati tek nakon 1871. godine (Butković Mićin, 2015, 203). Bakrani su se preko šezdeset godina natezali s Ugarsko-hrvatskim saborom oko osnutka nautičke škole, dok je njihov fokus bio na drugim, prioritetnijim državno-pravnim poslovima. Njezin je osnutak konačno omogućen zahvaljujući osnutku Zemaljske vlade u Hrvatskoj koja je dobila samostalnost u politici, sudstvu i školstvu. Bakar je zbog toga spao pod hrvatsku upravu i zakonodavstvo, što je u konačnici omogućilo osnivanje nautičke škole (Marinović, 2009).

Nautička škola u Bakru reformirana je sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća, nakon čega se javila ideja i za trećom reformom, upravo u vrijeme predstojništva Kršnjavoga. Reformom se htjelo podići školu u rang akademije, što nije bilo moguće dok se ne otvore pripremni razredi niže srednje škole. Reformu je započeo ravnatelj nautičke škole Antun Zuvičić, a dovršio je njegov nasljednik Vjekoslav Baborsky (Marinović, 2009, 44). Kršnjavi je htio da nautička škola u Bakru bude u rangu s mađarskom Vojno-pomorskom akademijom u Rijeci zbog čega je podržao njezinu reorganizaciju (Butković Mićin, 2015).

Reorganizacija nautičke škole u Bakru trajala je od 1894./95. do 1899./1900. godine. Došlo je do produljenja njezinog trajanja s četiri na sedam godina. Sedmogodišnja nautička škola sastojala se od dva pripremna i pet nautičkih razreda čime je dobila status potpune srednje škole (Butković Mićin, 2015, 203). Pripremni su razredi programom odgovarali prvim dvama razredima srednje škole, a prvi i drugi nautički razred odgovarali su trećem i četvrtom razredu gimnazije (Marinović, 2009, 44). Djevojke su nakon završene pučke škole mogle upisati prva četiri razreda nautičke škole jer u Bakru nije postojala ni jedna druga srednja škola. Ako nisu polazile prethodne razrede nautičke škole, za upis u više razrede trebale su polagati prijamni ispit. Program nautičke škole i udžbenici koji su se u njoj koristili, bili su isti kao u gimnazijama (Marinović, 2009, 45). U prvom su se pripremnom razredu hrvatski i talijanski jezik učili pet sati tjedno, a u drugom četiri sata. U nautičkim je razredima nastavni broj sati

hrvatskog opao na samo dva sata tjedno, dok je talijanski jezik imao veći broj sati jer je upravo talijanski bio službeni jezik pomorske struke. U nautičku školu bili su uvedeni i novi predmeti: deskriptivna geometrija, prirodopis s poznavanjem robe te pojačano učenje njemačkog jezika u nautičkim razredima. Godine 1900/1901. uvedeni su i mađarski i francuski jezik kao izborni predmeti (Marinović, 2009).

Uvidjevši važnost praktične obuke za pomorska zanimanja, Kršnjavi je 1894. godine nabavio školi jedrenjak s dva jarbola i parnim strojem kojeg je nazvao *Margita* po banovoj supruzi, grofici Margiti Héderváry (Butković Mićin, 2015). Jahtu je Vladinim sredstvima otkupio od vojvode od Parme. Školskim su brodom učenici plovili u proljetnim i ljetnim mjesecima ploveći Kvarnerom do Lošinja, Pule i Krka (Marinović, 2009, 44). Brod je mogao primiti tri do četiri profesora, dvanaest do šesnaest učenika te standardnu posadu od pet članova. Osim što se brod upotrebljavao u školske svrhe, koristio se i u znanstvene te za službena putovanja visokih službenika. Kasnije je Kršnjavi i s pozicije sveučilišnog profesora zagovarao nabavu drugog, većeg, broda, *Vile Velebita*, koji je nabavljen 1908. godine. U nemalom je broju slučaja koristio pogodnost službenih putovanja na školskim brodovima, pri čemu je plovio s brojnim umjetnicima, a poslije i vlastitim studentima (Butković Mićin, 2015).

6.6.3. Kraljevska zemaljska ženska stručna škola u Zagrebu

U srpnju 1892. godine gradska, ženska obrtna škola u Zagrebu je stavljena pod državnu jurisdikciju noseći novo ime Kraljevska zemaljska ženska stručna škola u Zagrebu (Ograjšek Gorenjak, 2006). Kršnjavi je za školu izradio posebnu zakonsku osnovu. Prema toj osnovi, ona se sastojala od općeg pripravnog tečaja, odjela za umjetni obrt, odjela za kućanstvo, odjela za trgovinu te odjela za knjigovodstvo. Pripravni su se tečajevi održavali prema naučnoj osnovi ženske realke. U početku se nalazila u prostorima obrtne škole, a 1893. godine je za nju izrađena posebna zgrada između Obrtne i učiteljske škole (Franković, 1958).

6.6.4. Više trgovačke škole

U kolovozu 1893. godine, Kršnjavi je propisao poseban ustrojni statut za trogodišnje više trgovačke škole koje su spojene s velikim realkama u Zagrebu, Osijeku i Zemunu. One su se

uvrstile u kategoriju potpunih srednjih učilišta. Prvi razred viših trgovačkih škola mogli su upisati mladići s navršених 15 godina koji su s dobrim uspjehom završili niže razrede srednje škole (Cuvaj, 1913). Viši razred trgovačke škole mogli su upisati samo oni učenici koji su s dobrim uspjehom završili prethodni razred. Na kraju svakog polugodišta učenici su dobivali semestralnu svjedodžbu, a na kraju trogodišnje više trgovačke škole, učenici su morali polagati završni ispit. Stručno povjerenstvo za završni ispit činili su: nadzornik srednjih škola ili njegov zamjenik, ravnatelj trgovačke škole te učitelj trećeg razreda trgovačke škole. Usmenom su ispitu mogli prisustvovali i izaslanik trgovačke komore te izaslanik gradskog zastupništva (Cuvaj, 1913, 368). Učenici su mogli pohađati i jednogodišnju dobrovoljnu vojničku službu (Cuvaj, 1913). Iste je godine izdana i naučna osnova za trogodišnje više trgovačke škole. Predmeti koji su se na njima poučavali bili su: hrvatski, njemački i francuski jezik, trgovačka geografija i statistika, povijest, matematika i politička aritmetika, trgovačka aritmetika, nauk o usancama, fizika, kemija i kemijska tehnologija, prirodopis, poznavanje robe, nauk o trgovini, trgovačkom dopisivanju i knjigovodstvu, komptoirske radnje, uzor. poslovnica, zakonoslovlje, nauk narodnog gospodarstva i nauk financijski te krasnopis (Cuvaj, 1913, 369). Talijanski jezik, stenografija i gimnastika bili su neobavezni predmeti. Stručne predmete predavali su stručni učitelji, dok su ostale predmete predavali učitelji realki. Zanimljivo je to što su učitelji za predavanja u višim trgovačkim školama, odnosno za satove koji prekoračuju broj njihovih službenih sati, dobivali godišnje nagrade (Cuvaj, 1913).

6.7. Visoko obrazovanje

U programu predstojništva Odjela za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi se dotaknuo i visokog obrazovanja. On je nastojao unaprijediti Sveučilište u Zagrebu podizanjem znanstvenih i profesionalnih standarda. Najveći problem u provedbi njegovih ideja predstavljala je kadrovska politika koja je bila pod direktnim utjecajem bana i njegove politike. Nerijetko se događalo da su imenovanja za pojedine katedre bile određene po nalogu (Šimetin Šegvić, 2021, 223).

U rukopisu *Potrebe sveučilišta* Kršnjavi je istaknuo potrebu osnivanja novih sveučilišnih instituta: Instituta za povijest umjetnosti i kulturu, Instituta za geografiju, Fizikalnog zavoda,

Zavoda za eksperimentalnu psihologiju i pedagogiju, Zavoda za povijest i pomoćne znanosti (diplomatiku i paleografiju). Naglasio je i potrebu proširenja postojećih seminara za klasičnu i hrvatsku filologiju te uređenje stručne knjižnice u svakom od njih (HR-HDA-804.2.1.6.2.). Tijekom mandata Kršnjavoga osnovana je na Sveučilištu katedra za mađarski jezik, katedra za pedagogiju i praktičnu filozofiju, katedra za mineralogiju i petrografiju te katedra za klasičnu arheologiju (Šimetin Šegvić, 2021, 224).

Krajem 1894. godine donesen je zakon o Sveučilištu. Novim je zakonom Kršnjavi uveo fiksnu školarinu studenata (Cuvaj, 2013). Do tada su studenti morali plaćati onoliko forinti koliko su tjedno pohađali sati predavanja (Franković, 1958). Osim toga, povisio je i plaću sveučilišnih profesora izjednačivši je s plaćama činovnika autonomne samouprave. Podijelio je i državni ispit za studente prava na dva dijela, od kojih se jedan polagao nakon prve, a drugi nakon druge godine. Uveo je striktnu provedbu ispita na sveučilištu kao kontrole uspješnosti. Produljio je trajanje studija na Mudroslovnom fakultetu s tri na četiri godine te je na njemu uveo pedagoški seminar (Cuvaj, 2013). Svrha uvođenja pedagoškog seminara je bila „da svoje članove na osnovi znanstvene pedagogike i didaktike uvodi u praktičan rad na srednjim učilištima“ (Cuvaj, 2013, 445). Praktične su se vježbe mogle provoditi u donjogradskoj zagrebačkoj gimnaziji, realnoj gimnaziji, trgovačkoj i muškoj učiteljskoj školi. Koncipirane su tako da bi studenti prvo trebali slušati predavanja srednjoškolskih učitelja, nakon čega bi i oni sami predavali. Nakon predavanja uslijedile bi sjednice na kojima bi se kritički analizirala predavanja studenata (Cuvaj, 2013).

Kršnjavi je inicirao i stipendiranje studenata na Sveučilištu te je potaknuo povlačenje Vladinih sredstava za otkupe brojnih knjiga za Sveučilišnu knjižnicu (Šimetin Šegvić, 2021, 224). Otkupio je biblioteku Nikole Zrinskog (preko 700 rukopisa), *Patrologiace cursus completus* J. P. Migne (388 sveska) te biblioteku Antona Springera iz povijesti umjetnosti i arheologije (1193 sveska). Springerova biblioteka bila je od posebne važnosti jer je poslužila kao temelj studiju povijesti umjetnosti i klasične arheologije na zagrebačkom Mudroslovnom fakultetu. Kršnjavi je otkupio i brojne knjige iz antikvarijata diljem Europe za zagrebačku Sveučilišnu knjižnicu (Kraševac, 2015, 213).

6.8. Škologradnja

Graditeljska djelatnost Kršnjavoga temeljila se na načelima historicizma, odnosno na korištenju različitih povijesnih, arhitektonskih stilova. On je uspio realizirati mnoge projekte zahvaljujući predsjedništvu u Društvu umjetnosti, ugledu kao sveučilišnom profesoru, položaju predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu te zahvaljujući pomoći Obrtne škole i njezinog građevnog odjela kojeg je utemeljio (Maruševski, 1986, 119). Kao što je i ranije navedeno u radu, Kršnjavi je tijekom predstojništva sagradio, pregradio ili dogradio više od devedeset učevnih zavoda i devedeset crkava (Kršnjavi, 1986, 6). Njegov glavni cilj u podizanju tolikog broja škola je da se podigne razina pismenosti i obrazovanja u Hrvatskoj (Damjanović, 2020, 33). U nastavku rada, u fokusu će biti najznačajnija prosvjetna građevna ostvarenja Kršnjavoga.

U vrijeme njegove uprave, Odjel za bogoštovlje i nastavu je bio odgovoran za izgradnju, popravke, adaptacije i unutrašnju opremu nastavnih zavoda svih kategorija te sakralnih građevina. Vrhovni nadzor nad navedenim poslovima bio je pak pod Zgradarskim i arhitektonskim odjelom Građevnog odsjeka Zemaljske vlade (Maruševski, 1986, 121). Kršnjavi se nije fokusirao izričito na administrativne poslove, već je pokrenuo veliki projekt tipizirane namjenske izgradnje. Tipskoj namjenskoj izgradnji prethodilo je sakupljanje izvješća o stanju školskih zgrada, župnih crkava i kuća. Na temelju izvješća, Kršnjavi je zgrade podijelio u tri kategorije – ruševine koje se moraju ponovno sagraditi, zgrade koje se moraju adaptirati ili rekonstruirati te one koje su u dobrom stanju. Za seoske pučke škole odredio je da se moraju graditi prema tipiziranim nacrtima, dok je za škole u većim mjestima naložio da one mogu biti veće, ali da i dalje moraju biti praktične, a ne nalikovati palačama (Maruševski, 1986, 121).

Na graditeljskim radovima Kršnjavi je angažirao većinom domaće arhitektae poput Hermana Bolléa, Kune Waidmanna, Josipa Vancaša i drugih (Damjanović, 2020, 22). Raspisivao je natječaje i tragao za stranim arhitektima vrlo rijetko, većinom onda kada je projekte smatrao kompleksnim i preambicioznim za hrvatske arhitektae. Bogato iskustvo stranih arhitekata mu je pak moglo pomoći u podizanju tipskih zgrada (Damjanović, 2020).

6.8.1. Školski forum

U skladu s programom rada u Odjelu za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi je trebao podignuti novu gimnaziju, realku, trgovačku školu i dograditi Glazbeni zavod. Odlučio je navedene zgrade izgraditi na istom terenu i u isto vrijeme (Maruševski, 1986). Teren se nalazio između današnje Klaićeve ulice, ulice Kršnjavoga te Savske i Kačićeve ulice (Damjanović, 2020). Idejni projekt Školskog foruma izradio je sam Kršnjavi. On ga je zamislio kao zatvoreni forum koji funkcionira kao kompleks školskih i muzejskih zgrada. Na istočnom dijelu terena, na strani ulice Kršnjavoga, htio je smjestiti trgovačku školu, realnu gimnaziju i glazbeni zavod. Na strani Klaićeve ulice htio je smjestiti *gombaonu* i aulu za sve škole te konvikt, a na zapadnoj su se strani trebale nalaziti muzejske zgrade, zgrada sveučilišne knjižnice te crkva sv. Blaža kao školska crkva sa župnim dvorom (Maruševski, 1986, 206-208). Između zgrada na istočnom dijelu, u središnjem je dijelu zamišljao prazan prostor koji pruža slobodan pogled na park i crkvu na zapadnom dijelu terena. Zgrade je namjeravao izgraditi tako da budu stilski istovjetne i harmonične. Hodnici u školama trebali su biti dovoljno široki za smještaj gipsanih odljeva koje je smatrao izuzetno važnim za obuku učenika (Maruševski, 1986). Gimnazija je bila predviđena za 680 učenika, realka za 700, a trgovačka škola za 300 (Maruševski, 1986, 208). Kršnjavi je posebice naglašavao važnost opremanja novopodignutih škola suvremenim sadržajima kao i postizanje visokih higijenskih uvjeta u njima (Maruševski, 1986).

On je 1893. godine proveo pozivni natječaj za izgradnju Školskog foruma na koje je pozvao hrvatske arhitekta – Hermana Bolléa, Kunu Waidmanna, Josipa Vancaša te strane arhitekta – Fellnera i Helmera te Ludwiga & Hülssnera (Damjanović, 2020, 23). Žiri je projekte svih arhitekata odbio, ali je odluku prepustio Kršnjavom, koji je naposljetku odabrao projekt Ludwiga & Hülssnera. Budući da nisu bili poznati arhitekti, za njih je Kršnjavi najvjerojatnije saznao putem njihovih *Nacrta za škole* koje su objavljivali s ciljem populariziranja vlastitog rada (Damjanović, 2020). Njihov arhitektonski biro bio je specijaliziran za izgradnju školskih zgrada u Leipzigu (Maruševski 1986), stoga nije čudno što je Kršnjavi upravo njih odabrao za projektiranje Školskog foruma. Školske su zgrade projektirali većinom u stilu njemačke neorenesanse, a ponekad i u stilu talijanske neorenesanse. Oni su veoma detaljno pisali o

projektiranju školskih zgrada, njihovim najpogodnijim lokacijama i orijentaciji, unutrašnjem rasporedu, grijanju, hlađenju, veličini učionica i slično (Damjanović, 2020, 23-24).

Izgradnja cjelokupnog kompleksa zbog ograničenih financijskih sredstava u Hrvatskoj tada nije bila moguća zbog čega je došlo do redukcije projekta. Naposljetku je izgrađena samo jedna monumentalna zgrada kao kompleks srednjih škola u kojoj su bile smještene: Kraljevska velika gimnazija, Realka i Trgovačka škola (Damjanović, 2020, 24). Gradnja zgrade započela je u kolovozu 1894., a dovršena je u lipnju 1895. godine (Maruševski, 1986). Zbog monumentalnosti navedene građevine i veličine njezinog dvorišta, u listopadu 1895. godine, na toj je lokaciji održan defile zagrebačke mladeži uslijed posjeta Franje Josipa I. Zagrebu. Caru se izuzetno svidjela novopodignuta monumentalna građevina zbog čega su mađarske vlasti bile izuzetno zavidne. Zbog navedenog, ali uključujući i demonstracije studenata koji su spalili mađarsku zastavu pred carem, Kršnjavi je sljedeće godine smijenjen s pozicije predstojnika (Damjanović, 2020).

6.8.2. Gimnazija na Sušaku

Velika gimnazija u Rijeci, koju je pohađalo cijelo istarsko područje, nalazila se između 1881. i 1896. godine u neprimjerenim prostorijama na *Fiumari* (Maruševski, 1986, 215). Budući da je Rijeka bila pod Mađarima, od mađarske je vlasti zatraženo da se podigne nova zgrada za smještaj gimnazije. Mađarska je vlast navedeni zahtjev odbila te je odlučila u potpunosti ukinuti gimnaziju (Maruševski, 1986). Razlog tomu je bio što se u Rijeci u međuvremenu osnovala i trgovačka akademija, nautička škola, ženska osnovna i viša škola te građanska i industrijska škola (Maruševski, 1986, 215).

Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine Sušak je, za razliku od Rijeke, ostao pod Hrvatima. Kršnjavi je upravo na Sušaku, koji je u neposrednoj blizini Rijeke, nemajući drugog rješenja, odlučio podići zgradu gimnazije (Damjanović, 2020). Općina Trsat je Vladi, za smještaj gimnazije, ustupila zemljište visoko nad morem koje gleda na Rijeku i njezinu okolicu (Maruševski, 1986, 218). Kao i na Školskom forumu, gradnja je bila povjerena arhitektonskom birou Ludwigu & Hülssneru. Gradnja je trajala od 1893./94. do kraja 1896.

godine (Maruševski, 1986). Gradnja Sušačke gimnazije je također izazvala veliku zavist kod mađarske vlasti (Damjanović, 2020).

Unatoč tome što je Sušačkoj gimnaziji bila dodijeljena topografski nepovoljna parcela, Ludwig & Hülssner su je pomno projektirali. Položaj na strmini iskoristili su za smještaj gimnazijske zgrade na povišenoj koti do koje se dolazilo sustavom stubišta i odmorišta (Butković Mićin, 2015, 201). Sušačka i Zagrebačka gimnazija sagrađene su u istom stilu, talijanske neorenesanse. Iako je Sušačka gimnazija manja od Zagrebačke, njihovo je ustrojstvo veoma slično. Na glavnom pročelju, u središnjem dijelu i na krajevima, obje zgrade imaju istaknute rizalite. Središnji rizalit bogato je ukrašen, dok su bočna pročelja jednostavnija nego zagrebačka (Damjanović, 2020, 27). Njezina tlocrtna organizacija na dva kata s prizemljem trebala je zadovoljiti suvremene pedagoške principe (Butković Mićin, 2015, 201). U gimnaziji je u konačnici izgrađeno dvanaest učionica kapaciteta za pedeset do šezdeset učenika te niz drugih prostorija; prostorija fizikalnog kabineta, prirodopisni kabinet, predavaonica za stenografiju, prostorije za mlade, knjižnice, učeničke čitaonice, učiteljske knjižnice i čitaonice, itd. (Maruševski, 1986, 218-219). Na zadnjem katu gimnazije postavljena je dvorana koja je bila u funkciji zavodske kapele (Butković Mićin, 2015). Kršnjavi je od berlinske tvrtke naručio gipsane odljeve klasičnih kipova iz svjetskih muzeja za smještaj u vestibulu gimnazije kako bi učenici mogli zornije pratiti nastavu iz povijesti i filologije (Butković Mićin, 2015, 202). Odljevi nikad nisu dovedeni u gimnaziju jer je ban Héderváry nakon smjene Kršnjavoga s pozicije predstojnika Odjela, otkazao njegovu narudžbu (Butković Mićin, 2015). Zbog Kršnjavoga opoziva, neki dijelovi projekta nisu bili realizirani, kao što je primjerice dvorana za tjelovježbu (Damjanović, 2020, 26). Ona je trebala biti smještena u posebnoj zgradi s otvorenim vježbalištima, a krakovima stubišta je trebala biti spojena sa zgradom gimnazije (Maruševski, 1986).

6.8.3. Viša pučka škola u Novoj Gradiški

Kršnjavi je arhitektonski biro Ludwig & Hülssner angažirao i na podizanju drugih škola u Hrvatskoj. Oni su projektirali školu u Iloku, Novoj Gradiški, dječjačku i djevojačku školu u Gospiću, školu u Đakovu, adaptirali su skladište Šimatovac u Kraljevici u školu te su

adaptirali svratište Stella u Senju u gimnaziju (Damjanović, 2020, 28). Oni su izradili tipski projekt škole po kojem je izrađeno više škola s ciljem uštede financijskih sredstava. Primjerice, prema istom je tipu izrađena pučka škola u Novoj Gradiški, Rumi i Karlovcu (Damjanović, 2020)

Škola u Novoj Gradiški neorenesansa je jednokatna građevina. Na središnjem dijelu pročelja nalaze se dva istaknuta rizalita koji završavaju mansardnim krovovima. Na rizalitima se nalaze dva glavna ulaza u zgradu. Budući da je škola u Novoj Gradiški zamišljena kao mješovita škola, jedan je ulaz bio predviđen kao glavni ulaz za dječake, a drugi za djevojčice. U prizemlju škole bile su smještene knjižnica, zbornica, ured ravnatelja te nekoliko učionica, a na katu su se nalazile ostale učionice (Damjanović, 2020, 29). Škola je u konačnici podignuta između 1894. i 1896. godine. U njoj su se smjestile: Viša pučka škola, Niža pučka djevojačka škola, Stručna ženska i Šegrtska škola (Damjanović, 2020, 30).

6.8.4. Viša pučka škola u Karlovcu

Prije dolaska Kršnjavoga na mjesto predstojnika, Dječačka je škola u Karlovcu bila smještena u franjevačkom samostanu (Kršnjavi, 1986). Zbog neadekvatnosti prostora škole Kršnjavi je odlučio podignuti novu Dječačku školu u Karlovcu. Pitanje podizanja nove škole u Karlovcu protezalo se i godinama prije, a najveći je problem predstavljao odabir adekvatnog zemljišta. Naposljetku je odlučeno da se škola izgradi na zemljištu koje se nalazi na glavnoj cesti Karlovac-Rakovac. Za izgradnju nove škole Građevni odsjek je preradio projekt škole u Novoj Gradiški arhitektonskog biroa Ludwiga & Hülssnera. Gradnja škole je započela u srpnju 1894. godine, a u rujnu 1896. godine je bila spremna za korištenje (Damjanović, 2020, 30).

6.8.5. Škole u Gospiću

Kršnjavi je tijekom 1893. godine proveo inspekciju u ličkim školama. Ispitivao je učenike viših razreda kako bi dobio uvid u rezultate nastave. Na temelju ispitivanja, zapisivao je učenike koji su se pokazali najboljima što je naposljetku rezultiralo popisom od 36 izvrsnih i nadarenih mladića (Kršnjavi, 1986, 324). Zbog tolikog broja izvrsnih učenika, banu je

predložio osnivanje internata za nadarene u Gospiću. Iako se ban nije slagao s podizanjem internata, na kraju je prihvatio njegov prijedlog (Kršnjavi, 1986). Kršnjavi je na podizanju internata angažirao Ludwiga & Hülssnera koji su svoje sposobnosti već dokazali u podizanju škola u Novoj Gradiški, Karlovcu i Rumi. Osim toga, Kršnjavi ih je angažirao u isto vrijeme i na podizanju škole u Gospiću. U toj školi monumentalnih razmjera bila je smještena Dječjačka, Djevojačka i Viša djevojačka škola (Damjanović, 2020, 31). Škola je u konačnici blagoslovljena 21. listopada 1896. godine (Cuvaj, 1912). Ban je naposljetku raspustio novopodignuti internat nakon što je Kršnjavi raspušten s pozicije predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu 1896. godine (Kršnjavi, 1986).

7. ZAKLJUČAK

Krajem 19. stoljeća na kulturno-političku scenu u Hrvatsku istupa Izidor Kršnjavi koji za sobom ostavlja neizbrisiv trag. Njegovo je djelovanje od početka bilo usmjereno napretku Hrvatske i postizanju razine ostalih država u Monarhiji. Ono se prvenstveno odnosilo na podizanje kulturnog i obrazovnog standarda što je i bilo u njegovoj ovlasti predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu. O njegovim interesima i želji za unaprjeđenje umjetnosti i kulture u Hrvatskoj, svjedoči to što je, i prije nego što je postao predstojnik, osnovao brojne kulturne i umjetničke institucije koje su odigrale veliku ulogu u populariziranju umjetnosti te obrazovanju obrtnika u Hrvatskoj.

Kršnjavi je slijedio europske trendove u obrazovanju te je modernizirao školstvo u Hrvatskoj. Aktivno je proučavao obrazovne sustave diljem Europe kako bi iz njih crpio pozitivne elemente za implementaciju u hrvatsko školstvo. Bio je svjestan činjenice da obrazovanje mora slijediti i kulturne, gospodarske i društvene promjene. Nastojao je unaprijediti umjetnički obrt i stvoriti kvalificirane obrtnike. Zbog toga je velik broj njegovih reformi bio usmjeren upravo programu i organizaciji stručnih škola s naglaskom na obrtničke škole.

Nastojao je stvoriti uvjete za dosljednu provedbu školske obveze i unaprjeđenje nastave. Smatrao je važnim da se u pučkoj školi usvoje elementarna znanja i vještine – čitanje, pisanje i računanje – kako bi učenici bili osposobljeni za nastavak školovanja. Bio je osvjiješten po pitanju obrazovanja gluhe djece zbog čega je u konačnici osnovao Zemaljski zavod za gluhonijeme u Zagrebu. Osnivanjem Zavoda htio je gluhoj djeci omogućiti osposobljavanje za samostalno funkcioniranje i rad u budućem životu. Utemeljio je i Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece, prvu ustanovu za odgoj i obrazovanje slijepe djece u Hrvatskoj. Osnovao je i Privremeni ženski licej koji je označio prekretnicu u obrazovanju žena. Licej je bio oblikovan kao svojevrsna ženska gimnazija u kojoj je fokus na humanističkim predmetima, modernim jezicima i svjetskoj književnosti. Osnivanje Liceja omogućilo je ženama nastavak školovanja na Sveučilištu što do tada nije bilo moguće. Na taj su način žene postale ravnopravnije u hrvatskom društvu što je također jedna od stavki modernizacije zemlje. S ciljem prilagodbe društvenim i gospodarskim promjenama u zemlji, Kršnjavi je na Licej uveo

i praktične predmete zahvaljujući kojima su mogle samostalnije djelovati u društvu. S istim je ciljem uveo i osmogodišnje realne gimnazije kao tip jedinstvenih srednjih škola koje su s jedne strane pružale opće obrazovanje učenika, a s druge strane ono stručno. Na taj su način učenici dobivali sveobuhvatno znanje koje ih je osposobljavalo za nastavak školovanja na domaćim i stranim sveučilištima. Tijekom mandata proveo je reforme i na polju visokog obrazovanja čime je uspio unaprijediti sveučilište da bude u razini ostalih sveučilišta u Monarhiji. Njegovo mnijenje o važnosti obrazovanja vidi se i u tome što je nerijetko stipendirao studente na studijskim putovanjima i stranim sveučilištima. Njihovo je cjelokupno obrazovanje obogatio sakupljanjem domaće i strane literature za Sveučilišnu knjižnicu. Osim što je iza sebe ostavio brojne reforme u školstvu koje su poboljšale i unaprijedile školski sustav, Kršnjavi je potaknuo i izgradnju preko 90 škola diljem Hrvatske koje su izgrađene u historicističkom stilu.

Izidor Kršnjavi je često bio kritiziran, no neupitan je njegov veliki doprinos hrvatskom školstvu i kulturi u posljednjim desetljećima 19. stoljeća. Njegova svestrana ličnost predstavlja primjer kako se sustavnim proučavanjem, pronalaženjem pozitivnih uzora, prilagodbom društvenim i gospodarskim prilikama te iskrenom željom za napredak obrazovanja može unaprijediti obrazovni sustav. U reformama se dotakao svih razina obrazovanja, uključujući pri tome obrazovanje i za žensku i mušku djecu, kao i onu gluhu i slijepu, što je u konačnici dovelo do moderniziranog obrazovnog sustava u Hrvatskoj koje je konkurentno ostalim zemljama u Europi. Zbog svega navedenog Kršnjavi nosi titulu jednog od najuspješnijeg ministra u povijesti hrvatske prosvjete i kulture.

8. LITERATURA

1. Alviž, J., Nestić, J. (2015) Izidor Kršnjavi i počeci poučavanja povijesti umjetnosti u Hrvatskoj. U: Mance, I., Matijević, Z. ur., *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 153-168.
2. Artuković, M. (2006) Izidor Kršnjavi kao brodski zastupnik u Hrvatskom saboru 1884-1885. *Scrinia Slavonica*, 6 (1), str. 217-233.
3. Brenko, N. (2016) *Nastanak i razvoj prvih muzeja u Zagrebu: Muzej za umjetnost i obrt*. Završni rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile.
4. Butković Mićin, L. (2015) Iso Kršnjavi i školstvo riječke regije: Kraljevska velika gimnazija na Sušaku i Kraljevska nautička škola u Bakru. U: Mance, I., Matijević, Z. ur., *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 199-211.
5. Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2007) *Metode istraživanja u obrazovanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. Cuvaj, A. (1912) *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. 4, Od 31. listopada 1888. do danas*. Zagreb: Kr. Hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu.
7. Cuvaj, A. (1913) *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. 10, Od 31. listopada 1888. do danas*. Zagreb: Kr. Hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu.
8. Damjanović, D. (2020) Arhitektonski biro Ludwig & Hülssner i djelovanje u Hrvatskoj; Od monumentalne neorenesanse do tipskih projekata u suton historicizma. *Prostor*, 28 (1(59)), str. 20-39.
9. Damjanović, D. (2008) Iso Kršnjavi i opremanje đakovačke katedrale. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 26, str. 195-219.
10. Dulibić, Lj., Pasini Tržec, I. (2015) Izidor Kršnjavi – prvi kustos Strossmayerove galerije starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U: Mance, I., Matijević, Z. ur., *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 169-181.

11. Flego, V., Maruševski, O. (2013) Kršnjavi, Iso. *Hrvatski biografski leksikon* [online]. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10657> [19. listopada 2022.]
12. Franković, D. (1958) Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
13. Gaćina Škalamera, S. (2014) Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja*, 13 (13), str. 99-133.
14. Goreta, L. (2018) Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 3 (3), str. 233-244.
15. Grijak, Z. (2006) Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Isidor Kršnjavi (1875-1884.). *Cris*, 8 (1), str. 54-78.
16. HR-HDA-804.1.7.2. Potrebe obrtne i umjetničke škole
17. HR-HDA-804.1.7.3. Status obrtne škole u Zagrebu
18. HR-HDA-804.2.1.1.1. Statut šegrtske škole u Hrvatskoj i Slavoniji
19. HR-HDA-804.2.1.1.2. *Osnova za organizaciju obrtnih učilišta u Hrvatskoj, Slavoniji i bivšoj Vojnoj krajini*
20. HR-HDA-804.2.1.2.1. O potrebama ženskog liceja
21. HR-HDA-804.2.1.2.2. *Licej*
22. HR-HDA-804.2.1.6.2. *Potrebe Sveučilišta*
23. HR-HDA-804.2.1.7.2. Rukopis o ratarskoj školi
24. HR-HDA-804.2.1.9.1. Branko Drechsler o Kršnjavijevoj zaslugi o poticanju umjetničkih škola i obrta
25. HR-HDA-804.2.1.9.6. Razni fragmenti o školstvu
26. HR-HDA-804.2.2.3. Govor o školstvu
27. Kekuš, F. (2016) *Prilozi za povijest edukacijsko-rehabilitacijske struke u Republici Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
28. Kraševac, I. (2015) Iso Kršnjavi i Springerova biblioteka za zagrebačku Sveučilišnu knjižnicu. U: Mance, I., Matijević, Z. ur., *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 212-228.

29. Kršnjavi, I. (1925) *Osnutak srednje škole za ženske: namijenjeno u znak zahvalnosti gospođama, koje su me počastile čestitkom prilikom moje osamdesetgodišnjice*. Zagreb: Tipografija.
30. Kršnjavi, I. (1919) *Primjedbe uz „Načela o uredjenju srednjih škola u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“ i uz „Nacrt zakona o narodnim školama u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca“*. Zagreb: Kr. zemaljska tiskara.
31. Kršnjavi, I. (1986) *Zapisci: Iza kulisa Hrvatske politike. Knjiga prva*. Prvo izdanje. Zagreb: Izdavačko knjižarska radna organizacija Mladost.
32. Macan, T. (1992) *Ideološka polazišta i državnopravna borba (Od narodnog preporoda do nagodbene stvarnosti)*. U: Macan, T. ur. *Povijest hrvatskoga naroda*. II. izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, str. 265-325.
33. Marinović, M. (2009) *Bakarska nautika – od sedmogodišnje srednje škole do pomorske akademije*. *Povijest u nastavi*, VII (13 (1)), str. 27-50.
34. Maroević, T. (1981) *Izidor Kršnjavi (1845-1927). Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, 7 (-), str. 41-45.
35. Maruševski, O. (1986) *Iso Kršnjavi kao graditelj: Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske.
36. Mužić, V. (2004) *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja. Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Zagreb: Educa.
37. Ograjšek Gorenjak, I. (2006) *Otvaranje Ženskog liceja u Zagrebu*. *Povijest u nastavi*, IV (8 (2)), str. 147-176.
38. Ograjšek Gorenjak, I. (2007) *Reforma obrazovnog sustava kao jedno od ključnih društvenih pitanja u 19. stoljeću*. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 39, str. 57-95.
39. Pavličević, D. (2000) *Austrijski centralizam i velikomađarski hegemonizam – doba dualističke monarhije (1790-1867/68-1918)*. U: Pavličević, D. ur. *Povijest Hrvatske*. Drugo, izmijenjeno i znatno prošireno izdanje sa 16 povijesnih karata u boji. Zagreb: Naklada Pavičić, str. 233-321.

40. Šimetin Šegvić, F. (2021) *Vlast, politika i kultura u Banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru.
41. Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji. (1896) *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895: uz prijelegled humanitarnih i kulturnih zavoda*. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.
42. Švoger, V. (2015) Izidor Kršnjavi u listovima na njemačkom jeziku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. U: Mance, I., Matijević, Z. ur., *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 121-133.
43. Vujić, Ž. (1993) Hermann Bollé: ravnatelj neotvorena muzeja. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 2 (17), str. 157-161.
44. Vujić, Ž. (2009) Izidor Kršnjavi – pionir muzealne znanosti u Hrvatskoj. *Muzeologija*, 46, str. 9-35.
45. Vujić, Ž. (1995) Izložba u Zagrebu 1881. godine. *Život umjetnosti*, 56/57 (1), str. 14-19.
46. Vujić, Ž. (1991) Postanak i razvoj umjetničkih muzeja i galerija u Zagrebu. *Muzeologija*, 29/30, str. 12-141.
47. Vukičević, M. (2015) Iso Kršnjavi – ban Khuen- Héderváry: politika u svjetlu događaja. U: Mance, I., Matijević, Z. ur., *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 43-47.